

մենալաւ վայրկեաններում բարձրանում, ինչպէս ասում են, նրանց մակերևոյթին ենք հասնում. նրանց մեծութեան շուքը և մեղ վրայ է անդրադառնում, որովհետեւ մենք գիտակցում ենք այդ մեծութիւնը. այդ գիտակցութիւնը մեր փառքն ու պարծանքն է, նա մեր սեփական ոյժերի և ձիրքերի չափն է: Էմպէրսօնը առանց չափազանցելու ասում է. «Մեր քննադատութիւնն աղքատ է. մեծ մարդիկ քիչ ունինք, մնացածները մեզ համար միջակութիւն են: Քննադատութիւնը Հոմերոսի, Շէկսպիրի, Նիւտօնի, Սոկրատէսի նմաններինն է միայն դնահատիկ, բայց մեր միտքը իւր ծաղկման ամենալաւ վայրկեաններում յուզուում է այդ յափշտակութեան դէմ: Սոկրատինը՝ Սոկրատին տալով, Պլատոնինը՝ Պլատոնին, Սէն-Զօնինը՝ Սէն-Զօնին, չպէտք է մոռանալ և ուրիշներին: Լաւ ընթերցողը ամեն մի գրքում կարող է և լաւ տեղեր գտնել. երբեմն նա կարծում է թէ այդ տեղերը բացառապէս իրեն համար են գրուած:»

Գիրքը հեղինակի պատկերն է և եթէ ընթերցողին յաջողուում է մի գիրք ընտրել կամ նոյն իսկ մի գլուխ այն գրքից, այն ժամանակ նա միաւորուում է հեղինակի հոգեկան կենաց ամենալաւ կողմի հետ, կենդանի համակրութիւն է զգում դէպի նրա հերոսը և ոչ թէ դէպի որևէ բացասական անձնաւորութիւն, բոլորն հետաքրքրութեամբ հետևում է մտքի հսկային և ոչ գաճաճին, որով և ապացուցանում է թէ որչափ է զարգացել իւր սեպհական ճաշակը:

Վիկտոր Հիւգօն իւր շարադրութիւնների հրատարակութեան նախաբանի մէջ շատ խորիմաստ կերպով ասում է. «Հեղինակի գրած իւրաքանչիւր գիրքը ինքն հեղինակն է, գիտակցօրէն թէ անգիտակցօրէն՝ այդ այդպէս է: Իւրաքանչիւր գրքից, լինի այն վատ կամ շատ լաւ, մի պատկեր է ձևանում և այդ պատկերը նոյն ինքն հեղինակն է. եթէ պատկերը փոքր է թող պատիժ լինի նրա համար, եթէ մեծ՝ վարձատրութիւն: Տրովադայի պաշարումը կարդալով մենք մեր առաջն ենք տեսնում Աքիլլէսին, Հեկտորին, Ուլիսին, Աեաքսին, Ագամեմնոնին. մենք զգում ենք նրանց մեծութիւնը և այդ մեծութիւնը հեղինակինն է: Վեր առնենք՝ ընդհակառակն, Զօյիլին և տեսնենք թէ ինչ թողեց նա իրենից յետոյ: Նա գրամատիկոս էր, մեկնաբան և նրա իւրաքանչիւր տողը կվկայէ թէ Զօյիլի գրածն է: Բայց երբ ձեր առջև բաց դրած է «Իլիականը» դուք դարերի ձայներն էք լսում, որ Հոմերոսի անունն են տալիս: Սրա նման մի բան էլ յառաջ է գալիս Էսքիլէսի, Արիստոֆանի, Հերոդոտի, Պինդարի, Թէոկրիտի, Պլաթոսի, Վիրգիլիոսի,

Հորացիոսի, Յոբնադի, Տակիտոսի, Դանտէի ընթերցումից: Փոքր հեղինակների համար էլ կարելի է նոյնը ասել. բայց ինչ կարիք կայ նրանց յիշելու Գրքերը գոյութիւն ունին այնպէս, ինչպէս ստեղծել են նրանց հեղինակները, լինին պատմական, փիլիսոփայական թէ վիպական, նրանք միշտ նոյնը կ'մնան ինչպէս որ են իսկապէս: Բայց սրանով հանդերձ, նրանցից փոքր ինչ հեռու նրանց ստուերն է երևում, այսինքն հեղինակի պատկերը: Յարատե, փոթորիկներով և ձախորդութիւններով լի կեանքի վախճանին միայն յայտնուում է այս ճշմարտութիւնը մտքի մշակի առաջը: Հանգէս է գալիս պատասխանատուութեան գիտակցութիւնը, որ սերտ կապուած է անսահման ազատ գործողութեան իրաւունքի հետ: Այդ տողերը գրող մարդը հանգիստ է զգում իրեն ինչպէս յաւիտենականութեան մէջ. ի պատասխանի, այն հարցերի որ տգիտութիւնը կարող է առաջարկել, նա պատասխանում է՝ ես իմ իմացականութեան պտուղներն եմ տալիս: Եւ եթէ ամեն ոք մաքուր սրտով այսպիսի պատասխան տայ, այդ բաւական է հանկանալու թէ նա երկրաւոր կեանքի ամբողջութիւնն ղգում է. ամբողջութիւն, որի մէջն է ամփոփուած այն, ինչ որ պարզ և աւելի խորիմաստ է: Իմ հեղինակութիւններիս արժանիքի գնահատութիւնը, որոնք իրենց ամբողջ լրութեամբ հասարակութեան առջին են, ապագայի դատաստանին է մնում: Բայց հեղինակին յատկապէս ուրախացնում է մի հանգամանք, որ ներկայումս էլ, կարծիքների շրջադարձութեանց և կանխակալ հայեացքների զօրեղութեան մէջ անգամ, նրա գրուածքների ընթերցումն անկարելի է առանց հեղինակի գնահատութեան:

Ինչպէս նախնիքաց գլխումն արդէն ասացի, ճաշակի զարգացումն չի արագանալ, այլ ընդհակառակն կդանդաղի, եթէ ընթերցողը լաւ համարէ այն, ինչ որ իրեն դուր չի գալիս: Անկեղծութիւնն ու բարեխղճութիւնն անհրաժեշտ են թէ ներկայում, երբ ճաշակը զարգացած էլ չէ, թէ ապագայում, որպիսի վսեմ նպատակի էլ ձգտելու լինինք: Եւ յիրաւի լինչ օգուտ եթէ մենք խաբենք թէ մեզ և թէ ուրիշին: Անհրաժեշտ է ճաշակի անկումը բարձրացնել՝ դժուար չէ խաբեբայութիւնն ու ձևանալը երևան հանելը. որչափ ճարտարութեամբ են գործադրուում նրանք, այնքան աւելի վնաս են բերում: Անմեղ տգիտութեան օգնել դժուար չէ, բայց երբ երևան են գալիս յիմար և անմիտ ստութիւնն ու կեղծիքը՝ դժուար է: Ժամանակակից հեղինակներից մէկը, գրականական ճաշակի կեղծութեան մասին խօսելով այն կարծիքն է յայտնում թէ ստախոսութեան

սովորութիւնը գրական պարապմունքների մէջ ընդհանրական
 երևոյթ է: Սովորել են գովաբանել այնպիսի հեղինակութիւններ,
 որոնց հետ շատ քիչ ծանօթ են, որոնք նոյն իսկ միանգամայն
 անհետաքրքիր կարող էին դառնալ աւելի մօտիկից ծանօթանալիս:
 Մի քանի օրինակելի գրքեր խոր կերպով արմատ են քցել անգլիական
 հողի մէջ. մեր մեծամասնութիւնը մեծ պատկառանքով
 ծոնկ է իջնում նրանց առաջ և իւր յարգանքը դէպի նրանց կու-
 պաշտութեան է հասցնում: Դրանք անշուշտ այն հեղինակու-
 թիւններն են «առանց որոց ոչ մի կանոնաւոր գրադարան լրիւ
 համարուել չի կարող», ինչպէս որ սովոր են յայտարարել գրք-
 քերի աճրդախօսութեան ժամանակ: Գրական երկերին կեղծ ու
 պատիր երկրպագութիւն մատուցանելու պատճառը շատ յաճախ
 անարժան երկչոտութիւնն է: Ընդհանրապէս սիրուած մի երկ
 վատաբանող համարձակ մի մարդ յիմար կոչուելու վտանգին է
 ենթարկում իրեն: Բաւական է միայն հասակն իմանալ այն
 մարդու, որ ասում է թէ «սաստիկ սիրում եմ գրքեր, բայց ժա-
 մանակ չունեմ կարդալու» որպէս զի կարելի լինի գուշակել
 թէ ինչ կուռքեր ունի նա գրականութեան մէջ: Դրանք նրա
 պատանեկութեան կուռքերն էին և նոյնը մնացին, որովհետեւ
 նա ուրիշը չգիտէ: Սակաւ է պատահում որ այդպիսի մարդիկ
 գրականութեան մասին կարծիք յայտնեն. եթէ յայտնում էլ
 են ակամայից միայն. նրանք անփնաս և մաքրասիրտ են: Հա-
 սարակաց միտումն է ոչ միայն գովել սիրուած երկերը, որոնց
 չեն էլ կարդացել այլ և ազնիւ զարոյթ արտայայտել դէպի
 այն ընթերցողները, որոնք կարդացել են այդ գրքերը և բա-
 ւականութիւն չեն ստացել: Այս յօդուածի հեղինակը շարու-
 նակութեան մէջ խօսում է «գրականութեան մէջ տիրող կեղ-
 ծաւորութեան վրայ» ասելով թէ շատերն անկարող են և չզի-
 տեն գնահատել այն շարադրութիւնները, որոնց հաւանում է
 հասարակութիւնը: «Մասամբ հէնց սրանումն է թագնուած
 պատճառը, ասում է նա, թէ ինչու շատ հաճաքեղ երկեր ա-
 ռանց կարդացուելու են մնում: Երբեմն աշակերտը գովուած
 գրքի ընթերցումն սկսելիս, ամէն մի տողի մէջ անգուգական
 գեղեցկութիւններ է որոնում և շատ պատճառով որոնածը
 չգտնելով եւ, ի միջի այլոց՝ նրա համար որ երբեմն էլ գեղեց-
 կութիւն չի լինում գրքում, ընթերցանութիւնն ընդհատում է
 համոզուելով, որ իրեն խաբել են կամ թէ ինքն ընդունակ չէ
 գնահատել գեղեցկութիւնը. բայց նա իւր թէ մէկ և թէ միւս
 ենթադրութեան մէջ սխալուում է: Այլոց կարծիքներով ղեկա-
 վարուելու սովորութիւնը միշտ կորստաբեր ազդեցութիւն է

գործում, որովհետեւ խլում է մարդու ազատութիւնն և մտջի-
անկախութիւնը և ճաշակը լոկ մեքենական է դարձնում: Այս
կեղծ մեքենական ճաշակն անշուշտ չի կարող շահաւէտ լինել
ոչ հասարակութեան և ոչ անհատին: Այդ բանի դէմ յիշեալ
հեղինակը հակազդեցիկ միջոց է համարում հետեւեալը. «Հաւ-
կաւ, ոչ ամեն ոք կարող է իւր սեպհական կարծիքն ունենալ
ընդհանրապէս, մանաւանդ գրականութեան մէջ. սակայն ամեն
ոք կարող է խոյս տալ այլոց կարծիքներն արտայայտելուց,
որոնք իրեն չեն պատկանում»:

Եւ յիրաւի այս ելակետից աւելի լաւ բան չկայ նրա հա-
մար, ով որ ուզում է իւր ճաշակը զարգացնել: Մի գովէք ինչ
որ ձեզ չի դուր գալիս. մի ասէք թէ գիտեմք, ինչ որ չգիտէք.
մի բաւականացէք ձեր ճաշակով և ձգտեցէք միշտ բարեխա-
լու այն. մի յուսաք թէ դուք գնահատում և հասկանում էք ա-
մենայն ինչ՝ առանց բացառութեան, ինչ որ գրել են մեծ
մարդիկ:

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆ.

Ոմանք մեծ հաճոյք և օգուտ են տեսնում բանաստեղծա-
կան երկերի ընթերցանութեան մէջ. կան էլ որ ժխտում են
բանաստեղծութեան արժանիքը, թէ և գրականութեան միւս
ճիւղերից շատ կարդացած մարդիկ են դրանք:

Պէտք է արդեօք բանաստեղծական երկերի ընթերցանու-
թիւնը պարտք համարել. պարտաւոր են իրենց ճաշակը դէպի
բանաստեղծութիւնը զարգացնել նրանք, որոնք ընկան հակա-
մէտութիւն չունին դէպի նա. թէ պէտքէ բաւականանալ այն
գիտակցութեամբ, որ ոչ ամենքին է տրուած բանաստեղծական
երկերի ըմբռնումն և գնահատութեան կարողութիւնը:

Բառի բացորոշ իմաստով սէր ունենալ դէպի բանաստեղ-
ծութիւնը չի կարող պարտաւորական լինել. բայց հարկաւ ցա-
ւալի կլինէր, եթէ որ ընթերցողը զրկէր իրեն գրականութեան
այդքան ընդարձակ և հաճելի մի հատուածից: Բանաստեղծա-
կան ճաշակի բացակայութիւնը երեւկայելու ոյժի պակասու-
թեան նշան է, և ինչ է կեանքը առանց երեւկայութեան, ա-
ռանց պատրանաց: Բանաստեղծական երկերի ուսումնասիրու-
թիւնն ու ընթերցանութիւնը, ասում է Պօրտէր Նախագահը,
զարգացնում են երեւկայութիւնը և՛ հետևաբար նպաստում են
մտաւոր զօրութեանց աճման: Անհնարին է որ բանաստեղծա-
կան երեւկայութեան արտադրած երկը կարդալիս անմասն
մնայ նաև ընթերցողի երեւկայութիւնը. բանաստեղծութիւն

Այսպիսով նշանակում է երևակայութեան մէջ վերարտադրել այն պատկերներն ու տեսարանները, որ բանաստեղծն է ստեղծել:

Եթէ ընթերցողը նկատում է, որ իւր մտածողութեան սովորական գործողութեանց մէջ քիչ տեղ է բռնում իդէալականն ու բանաստեղծականը, նա ցաւելով պիտի խոստովանի, որ Արարչի լաւագոյն պարգևներից մէկը խոյս է տալիս իրենից. պարզէ, առանց որի նրա մտաւոր կարողութիւնները հետզհետէ ծիրուում են. առանց որի կեանքն օրաւոր մոայլուում, դաժանանում է: Մանուկները բանաստեղծներ են. նրանք կտորած խնայողներից, պատուաւորած և քթերը բեկուած խրճիկներից առնապիւական աշխարհ են ստեղծում: Երևակայութեան գորութիւնը անբաժան է նրանցից առօրեայ կենաց զբաղմունքների մէջ. դուք չպէտքէ հալածէք նրանց սովորութիւնը, որով իրականը իդէալականի են վերածում. հակառակ դէպքում դուք վնասաբեր հարուած կտաք նրանց ինքնուրոյն գոյութեան և բնաւորութեան: Հարկաւ կան բանաստեղծական ընդունակութիւնից զուրկ մարդիկ, որոնք անկարող են դարգացնել իրենցում այդ ունակութիւնը. բայց այդ թերութիւնը, եթէ յիշուի կայ այդպիսի թերութիւն, ցաւ կարող է պատճառել իրրեւ մտաւոր կուրութիւն և խլութիւն, որ մարդուց ծածկում են վայելչութիւնների մի ամբողջ աշխարհ:

Ֆանտաստիկական բնաւորութիւն ունեցող շատ երկեր կան գրականութեան մէջ, որոնց սակայն, բառի նեղ իմաստով բանաստեղծական կոչել չի կարելի. բայց ով որ ընդունակ է գնահատել Հաուսթոնի կամ Րիխտէրի գեղեցկութիւնները, նա աւելի մեծ հաճոյքով կկարգայ դիցուք Շիլլերի «Զանգակի երգը»:

Մենք պէտքէ լուսաբանենք և ինքնքրուստ զգանք երկի բանաստեղծական ոգին, ինչ ձևով էլ նա արտայայտուած լինի: Բայց ի՞նչ է նշանակում բանաստեղծական ոգի: Այդ բանը որոշելու համար փորձեր շատ են եղել, բայց մենք ստիպուած ենք Շէլլիի խօսքերով ասել «Առ ոգին բնութեան օրհներգից» թէ՛ «ամենքը քեզ զգում են, բայց դեռ ոչ ոք քեզ չի տեսնում». կամ նրա խօսքերով ով որ Շէլլիի նման է բնորոշում բանաստեղծութիւնը (նոյն պօէմայի մէջ). «Երկրի. լուսաբեր, ուր էլ որ դու թափանցում ես, ամէն ուրեք մթին ձևերը պայծառ լուսով ես զգեստաւորում»:

Ուսուցչապետ Ատկինսոնի դասախօսութիւնից բանաստեղծութեան վրայ՝ մի քանի խօսք յիշենք. «Ես մտադիր չեմ, ասում է նա, բանաստեղծութիւնը սահմանել, թէպէտ հաճու-

թեամբ մի դասախօսութիւն կկարդայի ձեզ թէ ինչպէս պէտք է կարդալ բանաստեղծութիւն: Արիստոտէլի օրինակով նմանութիւն անուանենք բանաստեղծութիւնը թէ Բէկօնի նման՝ աստուածութեան մասնակցութիւն ենթադրենք նրա մէջ, որովհետեւ նա ընդունակ է վերասլացնել միտքը դէպի ինչ աշխարհ էլ ուզես, մինչդեռ բանականութիւնը զսպում է նրա թոյլքը իրական աշխարհի սահմաններում, կամ ըստ Շէլլիի բանաստեղծութիւնը կոչենք «լաւագոյն մտքեր լաւագոյն մարդկանց» թէ Մաթիւ Արնօյլդի հետ ասենք թէ բանաստեղծութիւնը ամենաազնիւ և արտայայտիչ եղանակն է քո մտքերն հաղորդելու այլոց» և կամ բանաստեղծական արտադրութիւնները ժամանակների ամենալաւ և լիակատար բնորոշումներն են», այս ամենը այն եզրակացութեանն են հասցնում, որ բանաստեղծութիւնը գրականութեան այն ճիւղն է, որ առաւել արժանի է ուսումնասիրութեան և թէ առանց ուսումնասիրութեան նա մեզ սակաւ մատչելի կլինի:

Հետևաբար չենք կարող բանաստեղծութիւնը քմահաճոյք համարել: Նրա ընթերցումն վայրիվերոյ, առանց որևէ իմաստի չպէտք է լինի: Նախագահ Պօրտէրն ասում է թէ «բարձրագոյն բանաստեղծութեան ճաշակը արդիւնք է բարձրագոյն քաղաքակրթութեան»: Այդ քաղաքակրթութեան առհաւատչեայն ամեն մարդի մտքումը կայ, մնում է միայն շրջապատող գանձերի մէջ պատշաճաւոր նիւթը գտնել և ամենայն ջանք գործ դնել նրա վրայ ցանկալի նպատակին հասնելու համար: Մարդ երբ իւր ճաշակը զարգացնելու նպատակն է դնում, պէտք է որևէ բանաստեղծական երկ ընտրէ, մի քանի անգամ կարդալ խորամուկ լինի ընթերցուածի իմաստի և նպատակի մէջ: Առանց ուշք դարձնելու սկզբնաւորութեան վրայ, ընթերցողը չպէտք է յուսակտուր լինի լաւագոյն շարունակութեան համար: Նա վերջիվերջոյ կթափանցէ հեղինակի միտքը, պատկերներներն և տեսարաններն աւելի պայծառ գոյն կստանան և անդգալի կերպով ոգևորութիւնը կհամակէ ընթերցողին:

Միստէր Հօշէնը, մէկն առաջին դրամատիկոսներից և քաղաքատնտեսներից, ասում է որ երևակայութեան զարգացումն անհրաժեշտ է այն մարդկանց, որոնք նուիրել են իրենց քաղաքակրթութեան, գիտութեան կամ վաճառականութեան: Ոչ ոք իրաւունք չունի պատճառաբանելու թէ ինքը սահմանափակ հասարակ մարդ է, գործնական կեանքի հոգսերով խեղդուած, որպէս զի իւր երևակայութեան ոյժը զարգացնելու պարտաւորութիւնիցն ազատ համարուի, նա մանաւանդ որ բո-

լոր այն շանքերը, որ գործ են դրուում իւրաքանչիւրիս մէջ
 թագնուած երևակայութեան ընձիւղներն անեցնելու ի դուր չեն
 կորչում: Ով որ խորապէս է մտածում, ով պայծառ է ըմբռնում
 ինչոր մտաւոր աշխատութեանց անվարժ մի ուրիշի աչքից
 փախչում է, նա աւելի լաւ է պատրաստուած երկի գեղեցկու-
 թիւններն ըմբռնելու քան նա, որի միտքը դանդաղ, թոյլ է
 գործում և ուղեղը թմբել է վարժութեան պակասութիւնից:

Բանաստեղծութիւնը ընտրեալների համար չէ միայն, այլ
 ամենի համար: Ամբողջ աշխարհին յայտնի ոտանաւորները ի
 շնորհս իրենց ոճի պարզութեան և մտքերի պայծառութեան
 առանց բացառութեան մատչելի են ամենքին. նրանց արժա-
 նիքը դարերով է գնահատուած: Մտքի մթութիւնն ու խրթնու-
 թիւնը առաւել ժամանակակից հեղինակներին են յայտնի,
 մինչդեռ Հոմերոսը, Վիրգիլիոսը, Դանտէն, Չուսէրն և Շէկս-
 պիրը լուսաբանութեան պէտք չունին, Մարկոս Անտոնիոսի
 նման նրանք արտայայտում են իրենց մտքերն ուղղակի և բա-
 ցարձակ: Մի ոտանաւոր եթէ պարզ չէ, նշանակում է երկրոր-
 դական է և լուրջ ուշադրութեան արժանի չէ: Եթէ բանաս-
 տեղծը պարզ չի արտայայտում իւր միտքը և դուք՝ որ ի հար-
 կէ մտաւոր սովորական ձիւքերն ունիք, կարդացածը չէք հաս-
 կանում, մեղքը ձերը չէ՝ այլ նրանը: Ինչպէս որ արեգակի լոյ-
 սը, օդը, ջուրը ամենքի սեպհականութիւնն են, ճիշտ այդպէս
 էլ բանաստեղծութիւնը չպէտք է սահմանափակ լինի և միայն
 քչերի սեփականութիւն.

«Ոճի մաքրութիւնը, ասում է մի հեղինակ, նրանումն է,
 որ որևէ տեսարանի, բնաւորութեան կամ զգացմունքի նկարա-
 գրութիւնն անելիս ընթերցողը կարողանայ թափանցել առաւ-
 կայի ամենախորը և ոչ թէ մակերևոյթով սահի: Այդպիսի ար-
 տադրութիւնները շատախօս չեն. նրանց իւրաքանչիւր արտա-
 յայտութիւնը ուղղակի նպատակին է դիպչում: Նման բանաս-
 տեղծութեան օրինակ են սաղմոսները և մարգարէութիւնները,
 Դանտէի ստորերկրեայ աշխարհի պատկերները համեմատած
 Վիրգիլիոսի աւելի արուեստական պատկերների հետ: Նման ո-
 ճի օրինակ են նոյնպէս Վօրտսվօրտի բոյր երկերը, մանաւանդ
 քնարականներն ու հնչեակները: Նա ունի հարուստ պատկեր-
 ներ, գծագրուած սակաւ՝ բայց ոյժեղ խօսքերով: Լաւ ոճի յատ-
 կանիշն այն է, որ զօրեղ տպաւորութիւնների ետևից չի ընկ-
 նում, այլ ի նկատի ունի տպաւորութիւնների ամբողջութիւնը
 որ ձեռք է բերուում ուրոյն ուրոյն մասերի ներդաշնակ ենթա-
 կումով մի գլխաւոր նպատակի. նրա պատկերաւորութիւնը չա-

փազանցեցրած չէ, ընթերցողի ուշադրութիւնը չի հրաբուրուում պատկերների խայտաբղէտութեամբ և փայլով: Ամէն տեղ ներդաշնակութիւն է տիրում: Արուեստական կանոններով չի կարելի ոճի այդպիսի կատարելութեան հասնել. հարկաւոր է որ բանաստեղծն իւրացնէ իւր առարկան, խորապէս զգայ և այնպէս խորոսուզուի նրանում, որ նոյն իսկ ինք զինքն և իւր ոճը մոռանայ և հակիրճ, պատկերաւոր խօսքերով այլոց հաղորդէ իւր հոգու տիսիւնները: Սեթենթ ոճը բոլորովին այլ է: Բայց անուս և թերուս մարդկանց բազմութիւնը թէ գրականութեան և թէ արուեստների մէջ գերադասում է սեթենթ, կեղծ ոճը և հեղինակներն ու գեղարուեստագէտները համակերպելով այդ պահանջին, յարմարուում են այդ ճաշակին: Աւելի կըրթուած մարդկանց խղճին է մնում այդ չարիքի առաջն առնելու, սակաւակիրթ ընթերցողների մտածողութիւնը բարձրացնելու և ճաշակը զարդացնելու պարտաւորութիւնը: Շատ զարգացած միտք ունեցող մարդկանց պարզ ոտանաւորն աւելի դուրեկան է: Բանաստեղծն իւր առարկան լուսարանելուց յետոյ, պէտք է ամբողջովին նուիրուի նրան և առանց ոճի վրայ մտածելու պէտք է հոգայ միայն իրականութիւնը հաղորդել. քանի առաւել սերտ է ձուլուում նա իւր նիւթի հետ, այնքան աւելի պարզ, մաքուր և կենդանի կլինի նրա ոճը: Մի քարոզչի խորհուրդը որ կեանքի համար է տրուած, կարելի է գործադրել և գրական ստեղծագործութեան համար: «Մի նպատակ ունեցէ՛ք աչքի առաջ և ձեր խօսքերը համապատասխան կլինին. զգուշացէ՛ք սնափառութիւնից և մի ջանաք ինքնակերպ երևալ. խորհեցէ՛ք ինչ որ խօսում էք և խօսեցէ՛ք ինչ որ խորհում էք: Երբ մարդ միտում է իւր նիւթի մէջ և զինուել է խօսքի ոյժով՝ խօսում է հասարակ և պարզ. ոյժը, նազելիութիւնը, երգիծանքն ու պաթոսը իրենք իրենց են հոսում նրա լեզուից. նրա ոճը տիպարն է մտքի, տիպարն է նոյն ինքն հեղինակի»:

Որքան տարբերուում է բանաստեղծական այս օրինակ խօսքը մթին, խճողուած գորովականից: Մի ամսագրի ասած խօսքերը Բայրօնի մասին վերաբերելի է ամեն բանաստեղծի. «Բայրօնն էլ այնպիսի տեղեր ունի, որ քննադատութեան չեն դիմանայ. նրանք աւելի գոգոռում են քան հիացնում. և երբ ընթերցողը խիստ է վերաբերուում այդպիսի տեղերին, համոզուում է թէ բացի գոգոռից նրանք ուրիշ բան չթողին նրա հոգու մէջ: Ընթերցողը աղօտ կերպով գիտակցում է թէ կանգնած է մի շատ պերճախօս մարդու առաջ, որ այսպէս ասենք, սաստիկ գոգոռւած վիճակի մէջ է և թէ ինքն էլ կամայ թէ

ակամայ պէտք է զգայ իրեն այդ դրութեան մէջ:

Ճշմարիտ բանաստեղծութիւնն աւելի վսեմ կոչումն ունի, քան հրաբուրելը կամ գոգուելը: Բանաստեղծութիւնը ձայնն է այն ամենի, ինչ որ լաւագոյն է մարդու մէջ, Ո՛ր ամենքը կարող են այդպէս խօսել, բայց ամենքը կարող են լսել և վերնդունել ինչ որ լսում են:

ԹԵՐԹԵԼՈՒ ՀՄՏՈՒԹԻՒՆ.

Գրքերի և նրանց ընթերցանութեան վերաբերեալ ծամծամած ասացուածներից մինը՝ որ լօրդ Բեկօնինն է, միևնոյն ժամանակ ամենաբանաւորն է երևում. այսինքն. «Կան գրքեր, որոնց կարելի է ճաշակել միայն, կան որոնց պէտք է կլանել, իսկ ամենափոքր մի մասն՝ ծամել և մարսել. ուրիշ խօսքով կան գրքեր, որոնցից կտորներ միայն կարելի է կարդալ, կան էլ որ ամբողջովին, բայց ոչ առանձին հետաքրքրութեամբ և ամենասակաւ մասը միայն ամբողջովին և լիակատար ուշադրութեամբ ու ջանքով»:

Այս խորհրդի կատարումը շատ օգուտ կբերէր: Յիրաւի, ոմանք կարծում են թէ լաւ գիրքը պէտք է կարդալ անպատճառ առանց ամենափոքր բանն անգամ բաց թողնելու. բայց այդ նոյնքան. անմիտ է, որքան ճաշի նստելիս նպատակ դնելիք ուտել այն ամէնը, ինչոր սեղանի վրայ մատուցուի: Ովոր որոշում է կամ ամբողջ գիրքը կարդալ կամ նրանից ոչինչ չկարդալ հաւանօրէն արդէն համոզուած է թէ՛ է՛հ, գիրք է՛հ էլի, թէ՛ն մէջը մի լաւ բան էլ չիկնի: Այդ տեսակ ընթերցողների համար աւելի ևս օգտակար է լօրդ Բեկօնի խորհուրդը. նրանք ինքեանք շուտով կհամոզուին թէ իրաւացի ճշմարտութիւն է այն:

Ուշադրութեան արժանի գիրքը գնահատուում է հէնց առաջին հայեացքով. ընթերցողը գրեթէ հոտառութեամբ գուշակում է թէ արդե՞ծք իզուր ժամավաճառ պիտի լինի թէ ոչ: Երբեմն նոյնիսկ մի ժամ կամ մի վայրկեանը հերիք է համոզուելու թէ գիրքը պիտանի է կամ անպէտք: Եթէ վատ է և անօգուտ, դուք արագութեամբ թերթելով վերջացնում էք: Թերթելիս թէ որ լաւ տեղեր պատահին՝ կարդացէք, մնացեալը բաց թողէք: Թէ որ ձևգնում կասկած զարթեց գրքի արժանիքի և անարժանութեան վրայ, ձեր ներքին ձայնին ունկնդիր եղէք և նա ձեզ կշնշայ արդեօք ի զուր էք կորցնում ձեր ժա-

մանակը թէ ոչ: Վատ գիրք կարդալիս դժուար չէ համոզուել նրա կասկածելի արժանաւորութեան վրայ, նրա թերութիւններն ամեն մի քայլափոխում աչք են ծակում:

Գիրք թերթելու հմտութիւնը նրանումն է, որ մարդ խոյս տայ գրքի վատ տեղերից. երբ դուք համոզուեցիք թէ գիրքը, կամ որեւէ գլուխ վատ են, մի վախենաք ամենայն արագութեամբ քաղել. իսկ եթէ դրա հետ մէկ տեղ եւ անօգուտ է եւ անմիտ, հանգիստ կերպով մի կողմը դրէք, եթէ միայն ինքնեւորդ ունայն զուարճութիւն չէք որոնում: Եթէ գրքի թերութիւնները վարպետութեամբ քօղաւորուած են, դուք առաջին նուագ-դժուար կարողանաք նկատել, բայց ձեր հոտառութիւնը իսկոյն ձեզ կղգուշացնի, որ դուք գրական վատ հասարակութեան մէջն' էք գտնուում:

Այնպիսի գրքեր էլ կան, որոնք ինքն ըստ ինքեան լաւ են, բայց ոչ ամեն ժամանակ և ոչ ամենքի համար օգտակար: Ձկայ մի այնպիսի գիրք, որ ամենքի համար անպայման օգտակար լինի: Ինչպէս արդէն նախորդ գլուխներում նկատել ենք, իւրաքանչիւր ոք իւր ճաշակը, իւր պահանջը պիտի ունենայ. նա չպիտի ենթարկուի այլոց ճաշակին: Ամեն ոք իրաւունք ունի այնպիսի երեսներ բաց թողնել կամ քաղել, որոնց մի ուրիշը գրեթէ բերան է անում: Ամեն մի ընթերցող ինքն իրեն հարց թող տայ, ինչի՞ համար եմ կարդում այս, ինչ՞ շահ կստանամ ես այս ընթերցանութիւնից. չեմ արհամարհում արդեօք մի այլ բան որ կարող էր ինձ օգուտ տալ: Ինչպէս ուրիշ խնդիրներում, այնպէս էլ այստեղ հարցերի բանալին այն նըպատակի մէջն է որ դրել է ընթերցողը:

Ընթերցողը հեղինակի աշակերտ, ընկեր և աշխատակիցն է և ոչ նրա ստրուկը: «Իմաստալից գիրքը սկզբից մինչև վերջը լաւ է», պարզ է Միստէր Այլիօտը. այդպիսի գիրքն ամբողջովին պէտք է կարդալ, իսկ այն գրքերը որոնք տեղ-տեղ միայն խելօք են, կտոր-կտոր էլ պէտք է կարդալ: Շարունակութեան մէջ Միստէր Այլիօտն ասում է. «Են գրքերն առաւելապէս նրա համար եմ գնահատում, որ նրանք միտք են արծարծում և ոչ թէ միայն նրա համար, որ ծանօթութիւններ են տալիս. նրանց իմաստալից խօսքերը տիրում են հոգու և ստիպում են ազատ ժամանակս խորհել իրերի փոխադարձ յարաբերութեան և նրանց կենսական խորունկ նշանակութեան վրայ: Հատուածական ընթերցանութիւնը մեծ օգուտ է բերում, երբ խորհրդածութիւն է յառաջացնում: Նա առաւել հասուն և առողջ պտուղներ է բերում քան մեքենական, կարգաբանեալ ըն-

թերցանութիւնն ու ուսումնասիրութիւնը: Երբեմն ընդունակ մտքի պարարտ հողի մէջ ընկած մի երեսը կամ մի ասացուածքը լաւ է մի ամբողջ մատենադարանից, որ մարդիկ կարդում են լոկ պարտականութեան զգացումով և հէ իրենց բնոյթի ճշմարիտ պահանջքով:

Պէտք է վախենալ թէ այդպիսի ընթերցանութիւնը կարող է վայրիվերոյ ևրևալ: Մի հեղինակ, որի անունը չեմ յիշում դժբախտաբար, ասում է. «Ինչպէս ունեցե՛լ էք երբեիցէ լօրդ Բէկօնի այն խորհրդածութիւնը լսելու, ուր նա խօսում է վայրիվերոյ ուսումնասիրութեան վնասի մասին. «ամէն բանից սակաւ չափով գիտենալուց՝ լաւ է ոչինչ չգիտենալ»» Բայց այդ իրաւացի է ամենեւին. լաւ է այն ժամանակ միայն, երբ թերուսութիւնը լրակատար, ճիշտ գիտութեան տեղն է բռնում: Օրինակ քիմիայի և անդամադննութեան թեթեակի ծանօթութիւնը կարող են բաւարար լինել իրաւաբանի համար, մինչդեռ բժշկի համար անբաւարար կ'ըլլան. և ընդհանրապէս՝ օրէնքների թեթեակի ուսումնասիրութիւնը իրաւաբանի համար անհնարին է»:

Միստէր Համբրտօնը այս խնդրի վերաբերութեամբ մի քանի սուր խօսք է ասել. ամենաէականը՝ չպէտք է շտապել. ոչ նուազ կարևոր է գիտենալ ընտրութիւն անել ընթերցանութեան գործում, որպէս զի նա աւելի համապատասխանի մեր նպատակներին, Այդպէս էլ պէտք է հոգալ գրելու գործում որ մեր խօսքերը իսկութեամբ արտայայտեն մեր միտքը սեղմ ձևով: Ընթերցանութեան արուեստը թերթելու հմտութեան մէջն է: Այդպէս կարելի է քաղել ամբողջ ժամանակակից գրականութիւնը նրա արդիւնքները, ժամանակակից քաղաքակրթութեան մէջ տեսնելով առանց խորապէս սուզուելու այդ հարցում: Նախապէս կարելի է վստահ լինել, որ նոյն իսկ մեր ընթերցանութեան համար ընտրած գրքում կ'լինին այնպիսի անհետաքրքիր կտորներ, որոնք յաջորդ օրն իսկ կ'մոռացուին. անհրաժեշտ է գիտենալ բաց թողնել այդպիսի տեղերը, կանգ առնելով միայն ինչ որ մեզ օգուտ տալ կարող է: Այդ հմտութիւնը ոչ ոք չի կարող դնել մեր մէջ, որովհետև մեզնից զատ ոչ ոք չի կարող մեր հոգեկան պահանջները գիտենալ: Պէտք է միայն հաստատ համոզմունքով ընտրել, չղեկավարուիլ կողմնակի կարծիքներով և ազատ լինել արմատացած սովորութիւններից:

Գրքերի ընտրութեան կամ նրա ստուգութեան գործում հարկաւ սինք որոշ չափով կարող ենք վստահիլ և կողմնակի

անձիւ՝ աշխատեալով լաւ գրքերի քանակը մարդկային կեանքի կարճատևութեան հետ, անհրաժեշտ է առաջնորդուիլ քննադատութիւններով, թէ որ մեզնում լաւ քննադատներ լինէին, ասում է էմէրսօնը: Անհրաժեշտ է նոյնպէս օգտուել հմտալից ուղեցոյցներով, որտեղ գրքի մասին եղած կարծիքների հետ դրուած են հատուածներ թէ բանախօսութիւնից թէ բանատեղծութիւնից, որոնք հասկացողութիւն են տալիս գրական երկի վրայ: Արդարեւ, այդպիսի ուղեցոյցները կարող են բաց թողնել հէնց այն, ինչ որ մեզ դուր գալ կարող էր, բայց մի՞թէ մենք չենք կարող բաց թողնել ամենահետաքրքրի և ամենխրատական բաները: Ոչ մի գործիչ առանց կողմնակի օգնութեան կառավարուել չի կարող աշխատանքի ասպարիզում, առաւել ևս աշակերտողը. նա պիտի հետևի գիտութեան ռահ-հորդների իմաստուն խորհուրդներին և ականջ դնէ քննադատութեան ձայնին, երբեմն էլ, ինչպէս էմէրսօնն է ասում, մենք կարող ենք ուրիշին յանձնել ոչ միայն գրքի ընտրութիւնը, այլ նոյն իսկ ընթերցանութիւնը:

ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԱՆՑ ՕԳՏԱԿԱՐՈՒԹԻՒՆԸ.

Հարկաւոր է այստեղ մի քանի խօսք ասել օրինակելի երկերի թարգմանութեանց մասին օտար լեզուներից, որովհետեւ ընթերցանութեան սովորական ուղեցոյցներն այդ մասին լռում են, իսկ նոյն իսկ ուսեալ ընթերցողների մեծամասնութիւնը շատ քիչ ուշադրութիւն է դարձնում թարգմանութեանց վրայ: Եթէ անգլիացիներին կարելի է մեղադրել որ հայրենի գրականութիւնը կարդալու քիչ սէր ունին, առաւել ևս տեղին կլինի մեղադրանքը օտար գրական երկերի թարգմանութեանց վերաբերութեամբ անգլիական լեզուով:

Գրքերի ընտրութեան մասին խօսելիս մենք ի նկատի ունինք և օտար երկրների գրական երկերը, այսինքն՝ Ֆրանսիային, Գերմանիային, Իտալականը, Յունականը, Սպանականը: Ինքնըստինքեան հասկանալի է որ Անգլիացիքն ու Ամերիկացիքն առաւելապէս իրենց հեղինակների երկերն են կարդում, բայց շատ ցաւալի կլինէր եթէ դրանով էլ սահմանափակուէին, մոռանալով որ լաւ բաներ կլինին և ուրիշ երկրներում, ուրիշ ժողովրդների մէջ: Յիշուի, որչափ կարող էր աղքատանալ մեր քաղաքակրթական դարգացում, եթէ մենք լեզուներ չիմանալու պատճառով հասկացողութիւն անգամ չունենայինք Հո-

մերոսի, Վիրգիլիոսի, Դանտէի, Գէօթէի, ստեղծագործութեանց մասին: Կարելի է գրեթէ հաստատապէս ասել, որ ուրիշ երկր-
ների բոլոր լաւագոյն երկերը թարգմանուած են անգլիերէն
լեզուով: «Բօնի ընտիր թարգմանութիւնները գրականութեան
համար նոյն ծառայութիւնն արին, ինչ որ երկաթուղին միջազ-
գային յարաբերութեանց համար, ասում է էմէրսօնը: Առանց
երկար ու բարակ մտածելու ես այդ գրքերից մէկն ու մէկը
կկարդամ: Գրքի մէջն ինչ որ լաւ է, լինի այդ հեղինակի անձ-
նական հայեացք թէ հանրամարդկային տպաւորութիւն, այն
էլ հեշտ թարգմանելի: Աւելին կասեմ. Աստուածաշունչն և ու-
րիշ բարձր բարոյական դրոշմ ունեցող գրքերն ակամայից
ներշնչում են թարգմանչին բնագրի և՛ յանգը և՛ ոգին: Իտա-
լացիները մի անարգական ասացուածք ունին թարգմանիչների
վրայ «y traditori traditori» (թարգմանիչները դաւաճաններ են)
ստում են նրանք: Իսկ ես ոչ այնպէս. ես անկեղծօրէն շնորհա-
կալ եմ թարգմանիչներից: Յունարէն, լատիներէն, գերմանե-
րէն իտալերէն և նոյն իսկ ֆրանսերէն գրքեր ես շատ քիչ եմ
կարդում, որքան ձեռքիս տակը լաւ թարգմանութիւններ ունիմ:
Շատ հաճելի է ինձ տեսնել թէ ինչպէս ամեն կողմից համաշ-
խարհային գրականութեանց գանձերը հոսում և խորասու-
զուում են անգլիական ճոխ լեզուի լայնարձակ ծովը: Ի՞նչ
պէտք որ ես բնագրերի ընթերցանութեան վրայ ժամովաճառ
լինիմ, մինչդեռ նրանք իմ մայրենի լեզուով թարգմանուած են»:
Եթէ էմէրսօնի նման հեղինակաւոր անձն խոստովանում
է թարգմանութեանց օգտակարութիւնը, ուրեմն սովորական
ընթերցողը չպէտք է արհամարհէ նրանց լոկ այն պատճառով,
որ համոզուած է թէ օտար հեղինակներ կարգալու համար ան-
հրաժեշտ է բնագրով կարդալ կամ անհրաժեշտ համարէ մոռա-
նալ, որ իւր հորիզոնից այն կողմ գրականութեան որպիսի ա-
հագին ծաւալ կայ:

Միտէր էմէրսօնը իւր ժամտնակի ամենագիտուն անձ-
նաւորութիւններից մէկն է. իւր շարադրութեանց համար նա
դարաւոր իմաստութիւնից է օգտուել, այնպէս որ եթէ ենթա-
դրենք թէ կայ մէկը, որ թարգմանութիւնների ընթերցանու-
թիւնից բարձր է կանգնած, դա ի հարկէ նա է: Լսենք դար-
ձեալ թէ նոյն նիւթի մասին ինչ է ասում Փիլիպպոս Համեր-
տոնը, որից հակառակ կարծիք սպասելու իրաւունքն ունենք,
որովհետեւ երկար ժամանակ Ֆրանսիայում է ապրել, ամուս-
նացած էր ֆրանսուհու վրայ և անգլիականին հաւասար կատա-
րելութեամբ տիրում է ֆրանսերէն լեզուին: Նա ասում է.

«Այրական հասակն այնքան բազմազան պարտաւորութիւններ է բերում իւր հետ կեանքի մէջ, որ մտաւոր զարգացման համար շատ քիչ ժամանակ է մնում. և այն մարդիկ, որոնք լրջութեամբ և անկեղծութեամբ են հոգում դրա համար պարտաւոր են աւելի ևս տնտեսել ժամանակը. մինչդեռ ոչ բոլորովին ծանօթ լեզուով կարգալը ժամանակի վատ խնայողութիւն է հանդիսանում: Օրինակ ի նկատի առնենք ծառայող մի մարդ, որը թէև մանկութեան ժամանակ ուսել է յունարէն լեզուն, բայց ոչ այն չափով, որ Պղատոն կարգալ բնագրի վրայ. դիցուք թէ կարող էլ է կարգալ բնագրով, բայց այդ ընթերցանութիւնը նրանից այնքան ժամանակ կլսի, որ նա կջանայ որչափ կարելի է շուտ փոխարինել բնագիրը թարգմանութեամբ: Սա արհամարհանք չէ դէպի յունական քաղաքակրթութիւնը, ընդհակառակն նրա հետ ծանօթանալու ցանկութիւնն է, որովհետև թարգմանութեան ընթերցանութիւնն առաւել յարմար է: Միտէր Համերտօնը մատնացոյց է անում նոյնպէս թէ օտար լեզուի նոյնիսկ նստական և հիմնաւոր ուսումնասիրութիւնը ոչ միշտ հերիք է այդ լեզուի ոգին և ձևերի հարստութիւնը լիովին իւրացնելու համար: Ենթադրենք թէ մի ֆրանսիացի, որ իւր օրում անգլիերէն լեզուով կենդանի խօսք լսած չէ բուն անգլիացու շրթունքներից, բառարանով ու բերականութեամբ անգլիերէն ուսումնասիրելուց յետոյ, սկսէր նոյն լեզուն դաս տալ համաքաղաքացիներին. երևակաւում եմ թէ ի՞նչ լեզու կըլինէր այդ ևս երկու ֆրանսիացի գիտէի, որոնք անգլիական գրականութիւնը ճիշտ այնպէս էին ուսումնասիրել, ինչպէս ԺԶ-րդ դարու ֆրանսիացիք ուսումնասիրում էին հին Հռոմի գրականութիւնը: Նրանցից մէկը մանաւանդ կարող էր իւր հմտութիւններով ապշեցնել մարդու, եթէ միայն խօսքը մեռած լեզուի մասին լինէր: Նա ծանօթացաւ անգլիական ամենալաւ երկերի հետ և կարողանում էր քննադատօրէն համեմատել մէկը միւսի հետ: Գերազանց յիշողութեան տէր լինելով, որի նմանը երբէք տեսած չեմ, նա այնպիսի հմտութիւններ ձեռք բերեց, որ կարող էր վիճել որ և է կրթութեամբ անգլիացու հետ. սակայն նա չէր կարողանում այնպէս կարգալ ու գրել, որ անգլիացու համար հասկանալի լինէր: Նա բոլոր բառերը գիտէր, բայց բոլորովին ուրիշ գոյն էր տալիս նրանց, այնպէս որ դուրս էր գալիս մի ինչոր կեղծ անգլիական լեզու: Նրա հայեացքներն անգլիական հեղինակների՝ մասնաւորապէս բանաստեղծների վրայ այն աստիճանի տարբերութեամբ էին անգլիական քննադատների ընդունած հայ-

ևացքներից, որ պարզապէս ցոյց էր տալիս թէ նա հեղինակներին բողոքովին այլ կերպ էր ըմբռնում, քան նրանք: Այս ենթադրութիւնը հաստատուում էր և նրանով, որ նա յաճախ ատենախօսական բանաստեղծութիւնը շփոթում էր իսկական վսեմագունի հետ և նրա ականջը չէր կախարդուում ոչ Բայրօնի և ոչ Տէնիսօնի երաժշտական գեղեցկութեամբ: Եւ ինչպէս կարող էր նա գնահատել նրանց գեղեցկութիւնները, երբ անգլիական բառերի հնչիւնները չգիտէր:

Օտար երկերի թարգմանութիւնը ոչ միայն ծանօթացնում է օտար գրականութեան հետ, այլ և ուղիղ հասկացողութիւն տալիս հեղինակի մասին, որն անհնարին է, եթէ ընթերցողը կատարելապէս չի տիրում օտար լեզուներին: Ուսանողների մեծ մասը՝ իրենց հմտութիւններովը Եւրոպական հին և նորագոյն գրականութեան վրայ, դեռ մանուկներ են, չնայելով 6—7 տարի լատիներէն, 4—5 տարի յունարէն և 2—3 տարի ֆրանսերէն ու գերմաներէն են սովորել: Այդ ժամանակի ինն տասներորդ մասը գործ է դրուած քերականական ձևերի, ստուգաբանական նորութիւնների և համաձայնական կառուցումների վրայ. թարգմանութիւնները կատարուել են հատուածներով և ոչ մի հասկացողութիւն չեն տուել բնագրի արժանիքների մասին, առաւել քիչ՝ այն գրականութեան մասին, որից առած էր հատուածը: Ստուգաբանութիւնը գրականութիւն չէ, համաձայնութիւնը՝ նոյնպէս, բայերի խոնարհումը՝ նրանից էլ քիչ: Նրանք կարող են և չեն կարող գրականութեան ուսումնասիրութեան դարպաս լինել. մեծ մասով չեն, մանաւանդ դպրոցական կրթութեան արդի եղանակով: Քերականութեան ուսուցումն, ինչքան էլ օգուտ բերելու լինի, այնուամենայնիւ աշակերտեալը չպէտք է կարծէ թէ քերականական վարժութիւններն ու գրականութեան ուսումնասիրութիւնը միևնոյն բանն է: Ես քերականութեան նշանակութիւնը չեմ հերքում, այլ միայն պնդում եմ թէ բանասիրութիւնը ուրիշ բան է, օտար գրականութեան ոգու ըմբռնողութիւնը՝ ուրիշ: Անգլիայի հիւսիսային բարձրագոյն դպրոցներում անհամեմատ աւելի քիչ են հոգում հայրենի և օտար գրականութեան դասաւանդման վրայ, քան հարաւի և արեւմտքի՝ համեմատաբար աղքատ, փոքր հաստատութիւնները: Գրականական կրթութեան նկատմամբ հին նշանաւոր համալսարաններից շատ գերազանց են նորագոյնները: Այն կրթական հաստատութիւնները, ուր միայն քերականական նորութիւններ են աւանդուում, գրական կրթութիւն տալ չեն կարող և ոչ համեմատութեան կդիմանան այն վարժա-

բանները հետ, ուր բանահիւսութեանը ընդարձակ տեղ են տալիս, ուր աշխատում են ներշնչել ուսանողին թիւ հոմերոսի բանաստեղծութեան գեղեցկութիւններն ըմբռնելը բարձր է յունական բայերի խոնարհումից: Վերոյիշեալ կրթարանները գիտնական աստիճանով են բաց թողնում աւարտող ուսանողներին, մինչդեռ երկրորդ տեսակի կրթարանները մի օրուայ մէջ այնպիսի մարդիկ են տալիս, որպիսին օրինակ 1825 թուին Լօնդֆէլլօն ու Հաուսօրն էին, մէկը ամենամեծ բանաստեղծ, միւսը՝ արձակ գրուածոց մէջ ամենամեծ հեղինակ:

Ամեն մի ընթերցող, ուր էլ որ ուսում առած լինի, կարողանայ սուրբ գիրքը վեց լեզուով կարդալ թէ ոչ, պէտք է յիշէ որ իրեն համար անհրաժեշտ է գաղափար ունենալ համաշխարհային գրականութեան վրայ: Եթէ նա կարող է բնագրով կարդալ՝ աւելի լաւ, իսկ եթէ նա, ինչպէս որ մեծ մասով լինում է, կկարօտի թարգմանութեանց դիմել, այդ բանը ամենեւին չի խանգարի նրան հիմնովին ծանօթանալու օտար գրականութեան հետ:

ԻՆՉՊԷՍ ՊԵՏԻ Է ԿԱՐԴԱԼ ԼՐԱԳԻՐ ՈՒ ԱՄՍԱԳԻՐ

Ընթերցանութեան ստուերագիծը կազմելիս անխոհմուտ թիւն կլինէր դէն ձգել լրագրերն և ուրիշ պարբերական հրատարակութիւնները և նայել նրանց ընթերցանութեան վրայ, որպէս «կորուստ ժամանակի»: Անտարակոյս եթէ վերցնենք մի միջակ գիրք և միջակ լրագիր, գիրքն աւելի օգտակար կլինի՝ սակայն սրանից ամենեւին դեռ չի հետևում թէ գիրքը միշտ լաւ է լրագրից: Մեր դարում, որ պարբերական հրատարակութիւններով է հարուստ, համարեա ամեն բան ինչ որ աչքի ընկնող է գրականութեան մէջ, ամենից առաջ նրանումն է տեղադրւում. բայց այդ հանգամանքից դատ, մեր ընթերցանութեան ծրագիրը լրիւ չի լինի, եթէ օրուայ նորութիւններին չհետեւնք: Ընթերցողը չպէտք է անպայման անձնատուր լինի հին ժամանակների և նրանց գրականութեան ուսումնասիրութեան ի վնաս մեր ժամանակի աչքի ընկնող անցքերի և ղեկավարող սկզբունքների ծանօթութեան:

Համերաժոյի «Մտաւոր կեանք» շարադրութեան մէջ, որից ես միշտ հատուածներ եմ քաղել, իբրև մտաւոր կազմակերպութեան խելացի խորհուրդների օրինակներ, մի գլուխ կայ նուրբուած իւր բարեկամին (մի վերին աստիճանի դարգացած մարդու) որ պարծենում էր թէ «Լրագիր կարդալուց ձեռք է վերց-

րել: Միստէր Համերտօնն ընդունում է որ իւր բարեկամը մասամբ շահուեցաւ, այսինքն նա տարուայ ընթացքում մօտաւորապէս հինգհարիւր ժամ կ'ընայի, որոնց կարող է գործադրել որևէ գործի վրայ: Այս հինգ հարիւր ժամում, ասում է նա իւր բարեկամին, դուք կարող էք գիտութիւն կամ օտար լեզու սովորել: Ձեր մտածողութեան մի քանի կողմերը, որոնք բաւարար չափով չեն զարգացած, ուստի և ձեզ չէին գոհացնում, դուք կկարողանաք կարգի բերել և մշակել, որպէս մի պտղաւէտ այգի. դուք կարող էք մի ամբողջ կամ նոյն իսկ մի քանի հեղինակ ուսումնասիրել, որոնց վրայ դուք յառաջ ուղարկութիւն չէիք դարձնում ժամանակի սղութեան պատճառով: Դրա փոխարէն ստիպուած կ'լինիս քաղաքական և ընկերավարական տեղեկութիւնները զոհ տալ, առօրեայ կեանքի ժամանակակից խնդիրների վրայ դատողութիւն տալու ընդունակութիւնը կորցնել և կապը խզել շրջապատող աշխարհի հետ, որ այնքան անհրաժեշտ է մտքի և բնաւորութեան զարգացման համար: Մէկ խօսքով ժամանակակից պարբերական հրատարակութեանց ընթերցանութիւնից ձեռք քաշելով՝ տգէտ և քակտեղաճանաչութեան վտանգին կենթարկուիս: Ով որ սովոր չէ ամեն օր լրագիր կարդալ, ասում է Ատկինսօնը, նա դժուար թէ շահաւէտութեամբ կարգայ Հիբբօնին կամ Գրօտին: Ով որ իւր աչքի առջև կատարողող հասարակական շարժման պատմական ընթացքին չի հետևում, նա չի հետաքրքրուի Հոտմի կամ Պոմպէյի վրայ գրուած գրքերով: Պօրտէր նախագահն ասում է. «Ամենքն էլ խոստովանել են, որ պարբերական հրատարակութիւնները շատ կողմով անազին օգուտ են տալիս մտաւոր զարգացման: Նրանք կրճատում են աշխատանքը և անհատական անձանց ուսումնասիրութեանց արգիւնքներն ընդհանրացնում են: Յաճախ լրագրական մի յօդուածը մի ամբողջ գիրք արժէ: Նոյն միտքն է արտայայտում Պերկինսը հետևալ խօսքերով. «Կարգացէք պարբերական հրատարակութիւններն և մի կարծէք թէ դա իզուր աշխատանք է և ժամանակի անշահ կորուստ. դուք նրանցով ուսումնասիրում էք ժամանակակից շրջանի ճշմարտութիւնները, առանց աչքաթող անելու անցեալը: Ժամանակի ընթացքում հետզհետ է աւելի յաճախ սկսան երևան գալ խելօք, ընտիր մտքեր այդ ժամանակաւոր հրատարակութեանց մէջ: Բայց որ գլխաւորն է, չպէտքէ անձնատուր լինել բացառապէս մի որևէ հանդիսի, այլ որքան կարելի է նրանցից շատ քանակութեամբ աչքի անցնել և քաղել, ինչ որ ուղարկութեան արժանի է, մնացեալը բաց թողնելով:»

Արդ, պարբերական հրատարակութեանց օգտակարութիւնն ընդունելով և նոյն իսկ պնդելով թէ նրանք անհրաժեշտ են, այնուամենայնիւ պէտքէ խոստովանուել որ նրանց ընթերցանութեան վրայ ոչ սակաւ ժամանակ է կորչում իզուր: Համոզուելով հանդերձ, որ լրագրերի և ամսագրերի ընթերցանութիւնն անհրաժեշտ է, մենք երբէք չպէտք է յուսանք թէ նըրանցում կգտնենք միայն բացարձակ օգտակարը: Կարող՝ եմ գրեթէ առանց սխալուելու ասել, որ այս տողերիս կարգացողը հաւանօրէն ժամանակի կէսն իզուր է վատնում պարբերական հրատարակութիւններ կարգալիս, որովհետեւ չի կարողանում նրանցից անհրաժեշտն ընտրել և մնացեալը աչքաթող անել, մինչդեռ հէնց դրանումն է յաջողակ ընթերցանութեան մեծ գաղտնիքը: Այդպէս վարուելիս ժամանակն իզուր չի կորչի. նա աւելի օգտակար գործադրութեան համար կերթայ: Պարբերական հրատարակութեանց անկապ և անմիտ ընթերցանութիւնը միտքն այնպիսի վիճակի մէջ է դնում, որ մարդ որևէ մտքի, որևէ առարկայի վրայ կենդրոնանալու ընդունակութիւնը կորցնում է: Եւ եթէ, ինչպէս յաճախ պատահում է, ծառայութեամբ զբաղուած մարդը բացի լրագրերից ուրիշ բան չի կարդում, նրա միտքն ընթերցանութեան նկատմամբ միայն կիսով չափ է գործում: Նրա համար երկար, մէկմէկու կապակցաբար յաջորդող մտքերն այլ ևս անտանելի են դառնում. նա թեթեւակի սահելով երեսանց և չթափանցելով առարկայի էական յատկութեանց մէջ, չի կարողանում կենդրոնանալ նրա վրայ: Այդպիսի վիճակում միտքը զուարճութիւն, գոգիւ է որոնում միայն, բայց ոչ կրթութիւն:

Բայց ինչպէ՞ս ի գործ դնենք այն նշանաւոր ճշմարտութիւնը, որ նախագահ Պօրտէրն այսպէս է արտայայտում. «Լրագիրը ծառայի դեր պիտի կատարէ, այլ ոչ տիրոջ»:

Նախ՝ պարբերական շատ այնպիսի հրատարակութիւններ կան, որոնց կարգալ իսկ չարժէ, որովհետեւ ոչ օգտակար և ոչ հաճելի նիւթ են տալիս. բացի այդ, լրագրերի մէջ այն տեսակիցն էլ շատ կան, որոնք իրերի վրայ նայում են ցած ցիւնիքական տեսակէտից: Եթէ լրագիրն անկեղծ չէ, առաջնորդող նպատակի խիստ ուղղութեամբը չէ տողորուած, եթէ նա միայն կծու ու սրախօսում է, այն ժամանակ լաւ է նրան մի կողմը դնել. իսկ այդպիսի լրագրեր քիչ չեն հրատարակուում: Կեանքի լուրջ նշանակութեան, ազնուութեան, գեղեցկութեան ըմբռնումն գրեթէ ամբողջովին բացակայ է նրանցում: Այդ տեսակ լրագրերի ընթերցումն ընթերցողին կարող է դարձնել հանաքչի

առանց սրախօսութեան, քննադատ՝ առանց գիտութեան, շատախօս՝ փոխանակ գործողի, թամաշաչի՝ կապկային տրամագրութիւններով, փոխանակ մարտիկի կեանքի ասպարիզով: Այս նկատողութիւնները կծու են. բայց եթէ յայտնի լրագրերի, որոնց այդ անուն տալն էլ աւելորդ է, ընթերցանութիւնը վերոյիշեալ ազդեցութիւնը չի գործում, դրա պատճառը նոյն ինքն ընթերցողի մէջն է թագնուած:

Մեր ընտրած լրագիրները կարդալիս անհրաժեշտ է կարելոյն չափ քննադատութեան ենթարկել ամեն մի յօդուածը և հասու լինել թէ ինչ նպատակի է հետևում և որքան օգտակար է մեզ: Եթէ նա օգտակար չէ, ամենայն անդորրութեամբ կարող ենք բաց թողնել: Լրագիրն ու ամսագիրը չեն գրուում անպայման ամենքի համար. մի յօդուած ձեզ համար է օգտակար, միւսը ինձ, երրորդը՝ երրորդին: Հէնց առաջին ակնարկով կարելի է այդ որոշել: Միևնոյն ժամանակ լրագիր կարդալիս մենք չպէտք է աւելորդ ժամանակ նուիրենք նրան: Յաճախ բաւական է լինում միայն իմանալ թէ ինչ նորութիւն կայ, առանց մանրամասնութեան մէջ մտնելու. Լրագրերն ընդունակ են նոյնպէս իրողութիւններն աղաւաղել և մենք պէտք է կարողանանք նրանց իսկական իմաստն ըմբռնել: Լրագիր կարդալիս ժամանակը խնայելու ամենաիրական միջոցն այն է, որ ուշադրութեան առնենք միայն փաստերը, խոյս տալով զանազան ենթադրութիւններից և դատողութիւններից: Լրագիրը շատ յաճախ դատողութիւններ է տալիս թէ ինչ կլինի մի քանի ամսից յետոյ, ասում է Համերտօնը. դէպքը տեղի է ունենում և մենք իմանում ենք նրա մասին, ամենևին ժամանակ չկորցնելով դատողութեանց վրայ, որոնք ոչ մի ազդեցութիւն էլ չունեցան նրա վրայ: Այսպիսով մենք խուսափում ենք այս կամ այն կուսակցութեան կողմնապահութիւնից, որի բերանն է հանդիսանում ամսագիրը կամ լրագիրը: Համերտօնը նոյնիսկ խորհուրդ է տալիս բանակուել ընաւորութիւն ունեցող յօդուածներն ամենևին չկարդալ:

Այլևս յառաջ կրենք Միստէր Սկեդզերի միջանի նկատմունքները, որոնք վերաբերում են մեր մտաւոր զբաղմանց ծրագրին և նրանց կարգաւորութեանը յայտնի նպատակի համեմատ. «Շատ մարդկանց առօրեայ կեանքում, ասում է նա, լրագրերի ընթերցանութիւնը նոյնպիսի անհրաժեշտ տեղ է ըննել որպէս առաւօտեան նախաճաշը: Քանի դեռ լրագիրը չի կարդացուել, ասես թէ օրը չի սկսուել: Որև է ընթերցողի հարցը՝ եթէ թէ ինչ նոր բան կայ լրագրում և տասից իննը

հաւանօրէն այդ հարցին պատասխանել չեն կարողանայ: Զի կարելի ասել թէ նա կարդալիս անուշադիր է եղել, ալ նրա միտքը խճողուած է եղել այնքան շատ բազմազան բաներով, որ նա արդէն կարողացել է թեթեակի կերպով մի շարք խնդիրներ վճռել: Հաճելի է փիլիսոփայական տեսակետից նայել լրագրի վրայ, որպէս անցած օրերի հասարակական կեանքի արդիւնքի վրայ. և պէտքէ կարծել որ Աւդանիստանի անցքերը մեզ նոյնքան են հետաքրքրում, որքան Կանադայի անցքերը հետաքրքրում էին մէր հայրերին, այնուամենայնիւ անհերքելի է մնում իրողութիւնը թէ լրագրերն առաւել ցրուում, քան կենդրոնացնում են միտքը: Լրագիրը հազիւ է զարթեցնում և վսեմացնում մտաւոր գործունէութիւնը: Մենք լրագրերի ամենօրեայ ընթերցանութեան հակառակ խօսք չունենք, միայն ուղղում ենք այդ ընթերցանութեանը պատշաճաւոր տեղը տալ և յիշեցնում ենք ընթերցողին, որ լրագրերը չեն կարող փոխարինել այն ընթերցանութեանը, որ լուրջ ուշադրութիւն է պահանջում: Հէնց ձեռք բացորոշում է լրագրերն իսկական գրական երկերի շարքից: Շատերը պնդում էին թէ Մակօլէի և Ֆրոուդի նման մարդիկ որոշ հանգամանքներում կարող էին լրատուի գրիչ բանեցնել: Այս ամէնը ասուում էր լրատուին գրական գործիչների շարքը դասելու նպատակով և վերոյիշեալ հեղինակները՝ որպէս փայլուն ոճաբաններ, օրինակ էին վիրցնուում: Այս շատ հնարաւոր է մանաւանդ, երբ լրատուները աշխատում են արտաքին փայլ տալ իրենց շարադրութեանց, բայց հէնց այդպիսի յօդուածներն էլ թէ հեղինակից և թէ ընթերցողից շատ ժամանակ չեն պահանջում: Անհրաժեշտ է որ ամէնօրեայ թերթը սեղմ, յաջողակ ձևով տար նիւթը: Նրեկուայ թերթից էլ աւելի հին բան լինէ կայ. ծովով ճանապարհորդելու ելնող մարդիկ շտապում են վերջին համարի կէս դիւծին լրագիր վերցնել պաշար. նրանց ամբողջ ուշադրութիւնը բնեռուած է այդ թերթիկների վրայ, որովհետեւ նրանցում կենդրոնացած է մայր ցամաքի ամբողջ կեանքը. բայց նաւի մեկնելուց մէկ—երկու ժամ յետոյ հետաքրքրութիւնը կորչում է. ծովն ու երկինքը զամում են նրանց ուշադրութիւնը և լրագրերը մոռացում են: Լրագիրը ձգտում է հատ ու կտոր տեղեկութիւններ տալ. եթէ պատահում էլ են երկար յօդուածներ, նրանք էլ միշտ դասաւորուած են կարգով և բաժանմունքներով: Անհամբեր ընթերցողի համար, որ շարունակ շտապում է, լրագիրն ամէն տեսակ զիջողութիւն անում է: Հասկանալի է որ լրագիրը ըրպէսկան նպատակների է ծառա-

յում, թէպէտև այդ նպատակները հետևեալ օրն իսկ նորոգուումն: Լրագրերի օգտակարութիւնը չենք հերքում, այլ միայն պահանջում ենք թէ ինչ կերպ պէտք է նրանց կարգալ: Դիցուք թէ ընթերցողը մի գրադուռած մարդ է և օրական կէս ժամ նուիրում է լրագրի ընթերցանութեան: Որոշ ունակութիւն ձեռք բերելով նա կարող է կիսով չափ կրճատել այդ ժամանակը ճարակութեամբ բաց թողնելով իրեն համար անէականը և անհետաքրքիր տեղերը: Նա կարող է՝ զոր օրինակ լաց թողնել այն անցքերը, որոնք իւր բարեկամներին և ծանօթներին չեն վերաբերում: Մի ազնարկ բաւական է որոշելու համար թէ ինչ պէտք է և ինչ պէտք չէ կարգալ: Կրկնում եմ որոշ ունակութիւն ունենալուց յետոյ ընթերցողը կարող է լրագրերի ընթերցանութեան ժամանակը կիսով չափ կրճատել, եթէ չկանգնի աշխարհի բաների վրայ, որոնք կարգալուց անմիջապէս յետոյ մոռացուում են:

Ինչ վերաբերում է զուտ քննադատական բնաւորութիւն ունեցող ամսագրերի և լրագրերի ընթերցանութեանը՝ մի բան միայն կարելի է ասել թէ՛ այստեղ պէտք չէ ուսնաձին հաշուի տալ դէն ժամանակը, հերիք է միայն պարզապէս որոշած նպատակովը ղեկավարուիլ (որի համար արդէն բազմիցս խօսել ենք), որ շահաւետութեամբ ընտրենք ընթերցանութեան յօդուածները:

Ի ԼՈՒՐ ԸՆԹԵՐԾԱՆՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ԱՅՈՒՄԲՆԵՐ

«Ինչպէս պէտք է կարգալ», հարցնում է Պօտտէր եպիսկոպոսը ընթերցանութեան համար գրած իւր մի օգտակար ձեռնարկում և իսկոյն պատասխանում. «Նախ մտառութեամբ և քննադատօրէն, երկրորդ՝ հասարակութեան կամ ընտանիքի մէջ, երրորդ՝ կրկնութիւններով, չորրորդ՝ գրիչը ձեռքին»:

Ի լուր ընթերցանութիւնը որևէ մէկի ներկայութեամբ, ինչպէս յանձնարարում է Պօտտէր եպիսկոպոսը, շատ օգտակար բան է:

Ի լուր ընթերցանութիւնն առնուազն նպաստում է կանոնաւոր արտասանութեան մշակմանը. բացի դրանից նա մշտեքերի փոխադարձ շփման ժամանակ մտածողութիւն է զգուում, որն անխուսափելի կերպով յառաջ է բերում վիճաբանութիւն և դատողութիւններ և ընթերցուածի ամենալաւ իւրացումն:

Իւր դառն գանգատներից մէկում դարոցական եղանակի անկման և անպէտքութեան դէմ Միստէր Ռիչարդ Ուայթը մի

քանի օգտակար խորհուրդներ է տալիս դասարանական ի լուր ընթերցանութեան քաջալերութեան և զարգացման նկատմամբ։ Նրա խորհուրդներն այն աստիճանի խոհական են, որ ես կզնեմ այստեղ ի խրատ ընթերցողներին առհասարակ և դաստիարակներին։ «Մեր ժամանակ, ասում է նա, գիտութեան և մտաւոր զարգացման գլխաւոր միջոցը ընթերցանութիւնն է. և ի լուր ընթերցանութիւնը այդ գիտութեան ամենաէական ապացոյցներէից մէկն է։ Ի լուր ընթերցանութեան եղանակները, որ այնքան սովորական էին այն ժամանակի դպրոցական կազմակերպութեան մէջ, երբ արդի սերունդն էր կրթուում, այժմ արհամարհուում են ժամանակակից մանկավարժների կողմից։ Սակայն այն եղանակները, որոնցով յաջողուում էր կանոնաւոր արտասանութիւնը երեսուն ու հինգ—քառասուն տարի սրանից առաջ, այնքան էլ բարդ չեն, որոնցից օգտուել չկարողանար միշակ ձիրքերի տէր ուսուցիչը, որ լրջօրէն է վերաբերուում իւր պարտականութեանց։ Որքան յիշում եմ ահա թէ ինչպէս սովորեցինք կարդալ։ Եօթնից—ինն տարեկան երեխաներ վարժուում էին որոշել բառերը մի համառօտ բառարանով։ Բառն արտասանուում էր վանկ-վանկ, նշանակութիւնը տրուում էր բերանացի, յետոյ ուսուցիչը հարցեր էր տալիս աշակերտներին համոզուելու համար թէ հասկանում են արդեօք այն նշանակութիւնը, որ տալիս են բառերին։ 12—14 հոգուց կազմուած դասարանը սովորում էր արտայայտել իւր հասկացողութիւններն ըստ կարեաց և ջոկել մի բառ իւր՝ ինչպէս ասում են, համանիշներէից։ Հարկաւ այս ճանապարհով շատ քիչ հմտութիւն էր ձեռք բերուում, բայց դրա փոխարէն այս եղանակն՝ իբրեւ դաստիարակութեան միջոց ահագին օգուտ էր տալիս մտաւոր զարգացմանը։ Այդ դասարանի աշակերտները ամեն օր բարձրաձայն էին կարդում. հետզհետէ նրանք ընթերցանութեան մէջն էին խրուում. գրքերն այնչափ հետաքրքրում էին նրանց, որ նրանք շարունակում էին կարդալ և դասարանից դուրս։ Երբ ընթերցանութիւնն սկսուում էր, ամբողջ դասատունը պիտի հետէր իւր դասագրքով, որովհետեւ ընթերցանութեան շարունակութեան համար երբեմն նոյն իսկ նախադասութեան կիսում յանկարծ դուրս էին կանչում աշակերտին և եթէ նա ուշանում էր և կակազում, պարզապէս նշանակում էր թէ նրա աչքերն և ուշադրութիւնը հեռի էին ընթերցանութիւնից։ Եթէ ուսուցիչը նկատում էր թէ աշակերտը պարզ չի ըմբռնում կարգացածը, կանգնեցնում էր նրան և այն ժամանակ ամբողջ դասարանով աշխատում էին պարզ հասկացողութեան համանիշ։ Ըն-

Թեքցողից կամ ամբողջ դասարանից կարդացածի ճիշտ բացա-
 դրութիւնն ստանալուց յետոյ, ուսուցիչը կրկնում էր բացագո-
 րութիւնը լրացնելով հանդերձ, ուր որ պէտք էր և զուգահե-
 ռագիծ էր անցկացնում լաւ և վատ նշանակութեանց մէջ: Բա-
 ռերը բացադրուում էին, վերլուծուում էին՝ եթէ բարդ էին, դա-
 նազան համակարգութիւնների մէջ եղած բառերի տարբեր նըը-
 րութիւնները որոշուում էին և դասը՝ իբրև մի պատմութեան
 կամ ոտանաւոր, վերջանում էր: Մրա հետ մէկ տեղ ուշադրու-
 թիւն էր դարձնուում արտասանութեան վրայ և պահանջուում
 էր որ ուղիղ, ախորժ և իմաստալի լինի. աշակերտներից ար-
 հեստական փքուն արտաբերութիւն չէր պահանջուում: Ընթեր-
 ցանութեան ժամանակ աշակերտները պէտք է ուղիղ կենային.
 գլուխ չխոնարհէին կրծքի կամ ուսի վրայ, այնպիսի մի դիր-
 քով, որ եթէ աշակերտի աչքերը խոյս տային գրքից՝ պիտի
 հանդիպէին ուսուցչի աչքերին: Մարմնի բնի այդպիսի դրու-
 թիւնը նպաստում էր ձայնի կանոնաւորութեան: Աշխատում
 էին ըստ կարելոյն ուղղել չափազանց թոյլ, անկանոն ար-
 տասանութիւնը. այդ միջոցին խիստ հալածում էին որևէ դո-
 ւեղ տալաւորութիւն ձայնի մէջ, իմաստակութիւն և արհես-
 տականութիւն՝ ընթերցանութեան ձևի մէջ: Ուսուցչի բոլոր
 ջանքը նրանումն էր, որ աշակերտներից մէկին, պարզ և ար-
 տայայտիչ ընթերցանութիւն տեսնի: Հարկաւ հեշտ բան չէ
 այդպիսի դաս տալը. ձեռնարկել այդպիսին կարելի է միայն
 երկար, եռանդուն աշխատանքից յետոյ. այդտեղ ուսուցչի վար-
 դպետական ընդունակութիւնները ենթարկուում են ամենա-
 խիստ փորձութեան: Բայց դրա համար էլ այդպիսի դասը ամ-
 բողջ օրուայ ամենահետաքրքիր, ամենաօգտակար դասն էր լի-
 նում: Այդպիսի դասի ընթացքում աշակերտը վարժուում էր ոչ
 միայն ուղիղ կարդալ, ուղիղ խօսել այլ և ուղիղ մտածել: Նրա
 ուշադրութիւնն ու մտածողութիւնը մշտական վարժութեան
 մէջ էին գտնուում. նա հարկադրուած էր լինում բառերը վեր-
 լուծել, որոշել նրանց նրբութիւնները՝ նախքան բարձրաձայն
 պատասխանելը: Այն ժամանակներում ի լուր ընթերցանութիւ-
 նը համարուում էր ոչ ստոր քան գիտութեանց այլ ճիւղերը.
 նա գործածական էր ստորին վարժարաններում շարունակ մին-
 չև գիմնագիտ մտնելը. այնուհետև անցնում էին Միլտօնի, Պո-
 պի, Բերկի և ուրիշ բարձր կարգի հեղինակների ընթերցանու-
 թեան. այս դէպքումն էլ ընթերցանութիւնը նոյնպէս ընթա-
 նում էր բացատրութիւններով և քննադատական վերլուծու-
 թեամբ: Նախնական տարիներում ուսուցիչն աւելի շուտ կո-

ժարէր որևէ ուրիշ դաս բաց թողնել, քան բացատրական ընթերցանութեան դասը: Թէ ինչու այժմ ուրիշ աչքով են նայում այս բանի վրայ՝ ես չեմ հասկանում, մանաւանդ որ ամենուրեք Ազգիայում և Միացեալ Նահանգներում զանգատներ են լսուում թէ երեխաները բարձրաձայն կարդալ և թելադրութիւն գրել չեն կարողանում: Այդ չէր լինի եթէ երեխաներին ուսուցանէին վերը յիշատակածս եղանակով. ութ—ինն տարեկան աշակերտը գոնէ կկարողանար լաւ կարդալ բարձրաձայն, եթէ նոյն իսկ ուրիշ բան չսովորէր: Գիտութեանց և արուեստների ուսուցումից առաջ շատ կարևոր է որ աշակերտը սովորի լաւ կարդալ և էն էլ այն եղանակով, ինչ որ ցոյց տուի վերևումս:

Այս խնդրի մասին խօսելիս միտքս է գալիս սուրբ զրբից մի տուն, որտեղ մի քանի խօսքով արտայայտուած է ի լուր ընթերցանութեան ամբողջ հմտութիւնը. «Այսպիսով նրանք լսելի ձայնով կարդում էին ս. Գրքից, բացատրում էին իմաստը և ստիպում էին հասկանալ կարդացածը»:

Տեղը չէ երկարաբանել բարձրաձայն կարդալու մեքենական եղանակների վրայ: Ինչպէս արդէն ասացինք բարձրաձայն ընթերցանութիւնը տնական շրջանում կամ հասարակութեան մէջ՝ արտասանութեան վարժութիւնից զատ, նպաստում է կարդացածի ամենալաւ ըմբռնման և ընթերցանութեան մասնակցող անձաց վրայ վերին աստիճանի զարգացուցիչ ազդեցութիւն է գործում: Բարեբաղդաբար վերջին տարիներումս ի լուր ընթերցանութիւնը դարձեալ նորաձևութեան շարքն անցաւ թէ հասարակութեան մէջ և թէ ընտանեկան շրջանում: Ունեկնդիրներ միշտ կարելի է գտնել. լսելու ցանկութիւնն աւելի յաճախ է երևան գալիս, քան անձամբ կարդալունը, իսկ փորձը ցոյց կտայ թէ որքան առատօրէն է վարձատրուում այդ ջանքը մտաւոր զարգացման վերաբերութեամբ: Հարկաւ ի լուր ընթերցանութիւնն աւելի դանդաղ է յառաջ գնում քան լռելեայնը, բայց այստեղից ծագող մտքերի փոխանակութիւնը և մտաւոր ոյժերի լարումն աւելիով են փոխարինում այդ դանդաղութիւնը:

Կանանց գրականական կրթութեան վերաբերութեամբ ես մի քանի օգտակար խորհուրդներ եմ քաղել Քրիստոնէական օգնութիւնից, որոնց այստեղ յառաջ բերելը տեղին եմ համարում, որովհետեւ նրանք լիովին արտայայտում են իմ անձնական կարծիքս: Այդ խորհուրդներն ըստ մեծի մասին օգտակար են նաև տղամարդկանց համար, ինչպէս և երկու սեռի գրականական հասարակութեանց համար: «Եւրաքանչիւր հասարակու-

թեան մէջ, ասում է այդ ամագիրը, կան կրթուած կանայք, որոնք բաւական ազատ ժամանակ ունին իրենց տրամադրութեան տակ և ցանկանում են օգտակար լինել: Միւս կողմից էլի նոյն հասարակութեան մէջ քիչ կանայք և աղջիկներ չկան, որոնք մտաւոր զարգացման ծարաւի են և պատրաստ ենթարկուելու փորձառու առաջնորդութեան: Արդ, ինչպէս անենք, որ պահանջն ու առաջարկութիւնն իրար գտնեն: Ամսագրերն, օրագրերը, հասարակական գրադարաններն հասարակութեան ինտելիգէնտ դասի տրամադրութեան տակն են, բայց այդ դեռ բաւական չէ. անհրաժեշտ է նաև փորձառու առաջնորդի ազդեցութիւնը և ահա հէնց այստեղ էլ կրթուած կինը կարող է օգտակար լինել: Աղջիկների մի ահագին բազմութիւն միջնակարգ դպրոց է աւարտում և այս կամ այն պատճառով չի կարողանում լրացնել իւր ուսումը բարձրագոյն դասընթացներով: Այդ տեսակ աղջիկների համար խելօք, կրթուած, շնորհքով կինը կարող էր ամենամեծ ծառայութիւնը մատուցանել: Նա կօգնէր նրանց պարապմունքները շարունակել, կենդանի հետաքրքրութիւն կզարթեցնէր նրանց մէջ դէպի գիտութիւնը և ձգտումն դէպի լուրջ աշխատանքը: Գիմնազիայի դասընթացն աւարտող աղջիկն այնտեղից գիտութեան ծարաւ է տանում. բայց ընտանեկան սարք ու կարգը շարունակ անջատում են նրան կանոնաւոր զբաղմունքներից և հէնց այստեղ էլ անհրաժեշտ է կողմնակի ազդեցութիւնը, հասուն, զարգացած մտքի առաջնորդութիւնը: Ինտելիգէնտ կինը բարի գործ կանի, եթէ իւր դռները բանայ այդպիսի աղջկայ առաջ և կազմակերպի իւր տանը մի տեսակ բարձրագոյն կուրսեր նրանց համար: Դասաւանդութեան ոչ մի եղանակ այնքան հրաբուրիչ չի կարող լինել, որքան այս եղանակը, որ լոկ անձնական բնաւորութիւն ունի, ուր աշակերտն ու ուսուցիչը միանում են մի ընդհանուր աշխատանքի մէջ և՛ որպէս ընկերներ խորհրդածուծում են իրերի մասին: Այս փորձը ոչ չափազանց շատ ժամանակ է պահանջում և ոչ շատ ջանք: Կարելի է մի դասատուն կազմել, որ շաբաթական մէկ կամ երկու անգամ հաւաքուի և մի ժամ խօսակցի այնպիսի առարկաների մասին, որոնք գործադրուում են կեանքի մէջ: Ինչն աւելի հետաքրքրի կարող է լինել քան՝ օրինակ՝ Պէրիկլէսի ժամանակի ուսումնասիրութիւնը յունական պատմութեան մէջ, այդ շրջանի յոյն բանաստեղծներից հատուածներ կարդալով հանդերձ. այդ պարապմունքների վրայ կարելի է աւելացնել էլի խորհրդածութիւններ նոյն շրջանի յունական արուեստի վրայ կամ ընթերցանութիւն Մա-

գաֆֆիից «Հասարակական կիսանքն Յունաստանում»։ Ոչ պակաս շահաւէտ և հետաքրքիր են և ուրիշ պատմական ժամանակաշրջանները, օրինակ Լուդովիկոս ԺԴ-ինը՝ ֆրանսիական պատմութեան մէջ, Նիդսաբեթի ժամանակաշրջանը՝ անգլիական պատմութեան մէջ, որպէս անգլիական ազգի զարգացման ամենափայլուն շրջան։ Ոչ մի առարկայ չկայ ինքն ըստ ինքեան այնքան հետաքրքիր և հարուստ կողմնակի ընթերցանութեամբ, որքան անգլիական գրականութեան ուսումնասիրութիւնը։ Բրուկի «Անգլիական գրականութեան այրբենարանի» սքանչելի ստուերագիծը գրականութեան զբաղմունքների համար կարող է իբրև օրինակ ծառայել, Այդ ձեռնարկի օգնութեամբ կարելի է հերթով ծանօթանալ անգլիական գրականութեան բոլոր նշանաւորների հետ։ Զանազան հեղինակներին աշակերտունիների մէջ կարելի էր բաժանել այսպէս, որ իւրաքանչիւրը նրանցից մէկի հետ ծանօթանալուց յետոյ կարողանար հետեւալ դասարանում հաղորդել նրա կիսանքի էական դէպքերի մասին և թէ ի՞նչ տեսակ ազդեցութիւն են գործել նրա երկերը իւր ժամանակի զարաշրջանի վրայ։ Ուսումնասիրութեան համար մի ընդարձակ դաշտ են հանդիսանում և արուեստները։ Ով չի ցանկանում արուեստներն ուսումնասիրել նրանց տեխնիքական կողմից, այնուամենայնիւ նրա համար շատ հետաքրքիր կլինի ծանօթանալ նրանց զարգացման պատմական ընթացքի հետ այն չափով, որ հնար ունենայ նորագոյն կրթութեան զանազան դպրոցները հասկանալ։ Այս բոլոր խնդիրներն անսպառ աղբիւր են գիտական կրթութեան ծարաւի մարդկանց համար։ Ամեն մի կին, որ կամենում է նման մի փորձ անել, կարող է զբաղմանց առարկաների ընտրութիւնը յարմարցնել իւր անձնական ճաշակին և հայեացքին և այն անձանց պահանջին, որոնց օգտակար լինել է ուզում։ Այդ զբաղմունքների մէջ այնքան էական չէ ձեռք բերելի ծանօթութեան լքանակը, որքան մտաւորապէս զբաղուելու սովորութեան իւրացումն։

Վերը յիշած դասատուների կազմակերպութեան ժամանակ հարկաւ ի լուր ընթերցանութիւնը ամենապլիսաւոր դերն է խաղում։ Բացի այդ չպէտք է մոռանալ որ ամեն մի բարի ըսկզբնաւորութիւն անելի լաւ է անգործութիւնից և որ ժողովի կազմակերպութիւնն ու կանոնադրութիւնը եթէ միայն պահանջ զգացուի, պիտի հիմնուին ամենապարզ սկզբունքների վրայ։

Նշուարդ էվերէտտ Հէլը լիշեւով իւր հովուական գործունէութիւնն ասում է, որ պատանեկութեան կրթութեան նպաստաւոր լինելու իւր փորձերի մէջ, ընթերցանութեան

դասերն ամենամեծ օգուտն էին բերում: Նա հետևեալ միջոցներն է յանձնարարում ընթերցանութեան այդպիսի դասարաններ կազմելու. «Ծանկալի է որ դասատունն իւր թուով այնքան լինէր, որ յարմարութիւն ընձևէր խօսակցելու աշակերտներէ հետ: Եթէ նրանց թիւը երեսնից անց լինի դժուար թէ նրանք մէկ մէկու հետ մօտիկնան. բազմամարդ ժողովում նրանց խօսակցութիւններն այնպէս անկեղծ չեն կարող լինել, ինչպէս փոքրիկ շրջանում, ուր ոչոք իւր կարծիքներն արտայայտելուց չի քաշուում: Սինեկի մեծութիւնն էլ պէտք է ի հաշիւ առնել:

Ես կարծում եմ որ առարկայի ծաւալը շատ ընդարձակ չպիտի լինի: Ծանկալի էր որ աշակերտներն սկզբից իմանային առաջիկայ դասընթացի ծրագիրը և կարող լինէին յարմարեցնել իրենց ընթերցանութիւնը նոյն ծրագրին: Նոյն իսկ այն վիպասանութեանց ընտրութիւնը, որոնք հանգստութեան համար են ծառայում, լրագրական և ամսագրական յօդուածների ընտրութիւնը պէտք է յարմարուին պարապմունքների առարկայի հետ: Դասարանի ղեկավարը ժամանակի մի բաւական բաժին պէտք է նախապատրաստութեան նուիրի: Նա որքան շատ գիտենայ այնքան լաւ է անշուշտ: Բայց ամենից աւելի՝ անհրաժեշտն այս է, որ նա միշտ դասարանի առաջն ընկնի և նախապէս իմանայ թէ ինչ պիտի կարդան և ուսումնասիրեն: Դէպքը բերած ժամանակը նա չպէտք է վախենայ իւր տգիտութիւնը խոստովանելուց: Ես գտնէ կգերադասէի որ առաջնորդողը գործնական տեղեկութիւններ ունենար այն գրքերի մասին, որոնք վերաբերում են զբաղմանց առարկային՝ քան ընդարձակ տեղեկութիւններ նոյն առարկայի մասին՝ ընդհանրապէս: Հարկաւ հաճելի է երկուսն էլ միասին ունենալ: Կարծում եմ թէ դասարանը խոհեմութիւն կանի, եթէ զբաղմանց առարկայի ընտրութիւնը առաջնորդողին թողնի: Այս ներածական կանոնները տալով ես մասնաւորապէս պնդում եմ, որ դասարան չընդունուին այն աշակերտները, որոնք չեն ցանկանում մշտական ունկնդիր լինել: Ոչ մի բան այնքան վնասակար չէ, ինչքան իւղից թափուր լապտերներով կոյսերի ներկայութիւնը, որոնք արդէն դասընթացի կիսից աւելի վաղ ընկնում են անթափանց խաւարի մէջ: Ես կարծում եմ զուր չէր լինի սկզբից մի փոքրիկ վճար նշանակել, մէկ կամ կէս դօլլար, որը կարելի էր զբաղմանց գրքեր գնելու, ընթերիքի, բարեգործութեան կամ որևէ ուրիշ բանի վրայ գործ դնել: Վճարքի նպատակն է հասարակութիւնն ապահովել անյուսակի ունկնդիրներից:

Ներկայ եղողներից ամեն ոք պէտք է յուշատետր ունենայ և ով նկատողութիւններ չի գրում պէտք է դուրս ձգուի դասարանից, որովհետեւ դասարանում լսածը և չարձանագրուածը մի ականջից մտնում՝ միւսից դուրս է գալիս, մինչդեռ նա տնային աշխատութեանց համար նիւթ պէտք է դառնայ:

Համոզուելու համար թէ արդեօք բոլորն են արձանագրում դասախօսութիւնները, շահաւէտ է մի մատեան ունենալ և դասի վերջում յանձնել ունկնդիրներից մէկին մտցնել այնտեղ դասախօսութեան համառօտութիւնը: Այդ արձանագրութեանց մեծութիւնը սահմանափակուած պիտի լինի, ոչ աւելի՝ օրինակ, քան մի տպագրական երես: Աշակերտների փառասիրական ջանքերը, որ գործ են դրուում այդ նկատողութիւններն ընդարձակելու վրայ, ոչ մի կերպ չպէտք է թոյլատրուին: Համառօտ հաշիւ լսած դասախօսութեան մասին, ահա այն ամենը, ինչ որ պահանջուում է աշակերտից:

Դասախօսութեանց ղեկավարը շուտով կ'որոշի թէ անդամներից ով ինչ կարող է անել և թէ ի՞նչ բանի ընդունակ է: Պարապմունքների ուրուագիծը կազմելիս՝ նա հշտութեամբ կըմբռնի սովորողների պահանջները: Նա չպէտք է մոռանայ որ ներկայ եղողները դասատուն են գալիս իրենց ազատ կամքով և ուրեմն աշակերտներին ստիպելը նրա գործը չէ. այն ամենը ինչ որ նա կարող է անել՝ հետաքրքրել ունկնդիրներին և իւր դասախօսութիւններն ըստ կարելոյն օգտակար դարձնել:

ԳՐՔԵՐ ԾԱՐԵԼԸ.

Ամէն ոք իւր սեփական գրքերը պիտի ունենայ: Գրագուրկ տունը անպտուղ Սահարային է նման. և որքան այդպիսի տներ կան, թէպէտև մենք զրադէտ մարդիկ ենք, սակայն ամենից յաճախ մեղնում այնպիսի տնական սարգ ու կարգ է պատահում, ուր աւելի հոգում են գնոջ պատկերներ և ուրիշ զարդարանքներ ձեռք բերել, քան զրադարաններ կազմել: Ամենևին զարմանալի չէ եթէ այդ տեսակ տների բնակիչները հարստութեան և ճոխութեան գրկում լուի աղքատներ են մտաւորականի նկատմամբ:

Միստէր Բիչերի իմաստալից խօսքերից մէկը ամենանշանաւորներից է, ուր նա տնական զրադարանների մասին է խօսում. «Մենք մարդկանց մասին դատում ենք նըրանց տնական սարք ու կարգով. ամէն մի չնչին բանով, որի վրայ դժուար թէ ուշք էլ դարձնի տանտէրը: Նախկին Ժամա-

նակներում, երբ դեռ քիչ էին խաները, տեղ տեղ էլ ամենևին
 չկային, երբ գաղթավայրի բնակիչ ամէն մի ագարակը կարող
 էր ճամբորդի համար ապաստանարան լինել, արևմուտքում
 ճանապարհորդելիս էական խնդիր էր օթեան ընտրելու հմտու-
 թիւնը նրա արտաքին տեսքով: Ամենից առաջ մեկ հետաքը-
 րողն այս էր, արդեօք ծաղկանոց կա՞յ: Եթէ տան մօտը
 ծաղիկներ, ծառեր չկային, մենք այդպիսի տան վրայ չէինք
 վստահանում. մինչ դեռ մենք անդորր սրտով էինք մօտենում
 այն բնակարանին, որքան էլ խղճուկ լինէր նրա արտաքինը,
 որքան և աղբատիկ նրա սարգ ու կարգը, եթէ որ լուսամուտ-
 ներում ծաղիկներ տեսնէինք, կամ թէ խաղողի որթը փարելիս
 լինէր պատի շուրջը. կատարելապէս վստահ էինք թէ այստեղ
 բնակուում են աշխատասիրութիւնը, մաքրութիւնն ու ճաշակը:
 Նոր աշխարհում, ուր մարդիկ ստիպուած են գոյութեան համար
 կռուել, ոչոքի մտքովը էլ չէր անցնի ծաղիկների հոգսը բաշել,
 եթէ որ այդ նրա հոգեկան պահանջը չլինէր. և այդ պահանջը
 որ ծած էր հասարակ, անկիրթ մարդկանց մէջ, նման է ան-
 պտուղ ժայռի վրայ բսած ծաղկին, որ դուրս է պրծնում նրա
 ճեղքից: Մենք հաղիւ թէ սխալուում էինք. ծաղկանոցը միշտ
 նշան էր թէ այդ բնակարանում բարի մարդիկ, մաքուր անկո-
 դին և լաւ հաց կայ: Հասարակութեան ուրիշ խաւերում նշան-
 ներն էլ ուրիշ են: Ճոխագարակի ծաղիկները յաճախ ապացոյց
 են միայն թէ տանտէրը լաւ պարտիզպան ունի, կամ թէ նա
 մրցում է հարեանի հետ: Իսկ գրադարան է դնում միայն նա,
 ով նրա կարիքն է զգում: Եթէ մենք մի ոչ հարուստ մարդու
 բնակարան այցելելիս տեսնում ենք, որ նա բաւականանում է
 հասարակ կահկարասիով, էժանագին գորգերով և գերադասում
 է զրամ ծախսել գրքեր ձեռք բերելու համար, նա միանգամից
 բարձրանում է մեր աչքում: Գրքերը զարդարանքի համար չեն,
 բայց ոչ մի բան այնքան յարմար չէ բնակարանը զարդարելու,
 որչափ նրանք: Կալենկօրի կամ նոյն իսկ թղթեայ կաղմերով
 միշտ գիրքն աւելի շուտ ապացոյց է առաւել նուրբ ճաշակի,
 քան քանդակազարդ նրբագոյն դարակը. թանկագին չնչին բա-
 ներով. բնակարանի զարդը լաւ է գրքերը լինին, քան ճոխ
 սարք ու կարգը: Թէ մէկն և թէ միւսը լաւ են. բայց յամենայն
 դէպս գրքերը լաւագոյնն են: Մի քանի օր լաւ ծանօթի տանն
 անցկացնելն առանց գրքերի, բայց ճոխ սարք ու կարգի մէջ,
 երբ շուրջը թանգնոց գորգեր են, հանգիստ բաղկաթոռներ,
 փափրիկ բարձիկներ, նման է այն բանին, կարծես տանտէրը
 մտադիր է կաշառել ձեր մարմինը և խաբել ձեր հոգին: Յա-

ւալի չէ արդեօք տեսնել մի հարստացած մարդ, որ մեծ գումարներ է վատնում իւր շուրջը տիրող շուքն աւելացնելու, նրբահամ խորտիկների և սնափառ ճոխութեան, մի խօսքով ամեն բանի վրայ, ի բաց առեալ իւր հոգու պահանջները: Մենք շատ այդպիսի հարուստ տներ գիտենք, ուր յանդգնութիւն կլինէր հարցնելն իսկ անգլիական ամենասովորական մի դասակարգի շարադրութիւնները: Սեղանի վրայ ի ցոյց դրուած մի քանի շքեղ հրատարակութիւն, մի քանի ծաղրական այլանդակութիւն և դրանց հետ մէկ տեղ մի քանի կրօնական գրքեր, ահա ինչ որ կայ: Ո՛չ բանաստեղծներ, ոչ վիպասանութիւններ, ոչ պատմական շարադրութիւններ, ոչ ճանապարհորդութիւններ կամ կենսագրութիւններ, ոչ առասպելախառն մտացածին հեքիաթներ: Դրա փոխարէն կանգունը հրեք դօլլար պատառներ, կանգունը չորս դօլլար գորգեր: Գրքերը հոգու լուսամուտներն են. բնակարանն առանց գրքի նոյն է թէ սենեակն առանց լուսամտի: Ոչ ոք իրաւունք չունի երեխաներ դաստիարակել առանց գրքերով շրջապատելու նըրանց, եթէ միայն միջոցը ներուած է գիրք ձեռք բերել: Երեխաներն ընտելանում են գրքերին փոքր հասակից և այդ պատճառով էլ շուտով կարդալ են սովորում: Հարցասիրութիւնը զարթում է նրանց մէջ ընթերցանութեամբ և զարգանում է նրան համեմատ. իսկ հարցասիրութիւնը մատաղ հասակում ամենաուղիղ միջոցն է կրքերի և խտտերի դէմ: Մնում է լուխղճալ այն աղքատ հարուստներին, որոնք իրենց ճոխ տներումն ապրում են առանց գրքերի: Սրա փոխարէն մենք ուրախանում ենք այն աղքատների վրայ, որոնց մատչելի է դարձել գրքեր ձեռք բերելը ի շնորհս նրանց արդի արժանութեան, այնպէս որ ամեն ոք կարող է տարեկան հարիւր գիրք աւելացնել իւր գրադարանի վրայ, ծախսելով այնքան որքան արժեն նրա գարեջուրն ու ծխախոտը: Մշակ դասակարգի և այն մարդկանց մէջ, որոնք օրապահիկով են գլուխ պահում, բոլոր ձգտումներից աւելի շատ պէտք է խրախուսել գրքեր ձարելունը, և գրադարաններ կազմելունը: Մի փոքրիկ՝ տարէց տարի աճող գրադարան պատիւ է բերում երիտասարդ մարդուն: Դիրք ունենալը մարդու բարոյական պարտքն է: Գրադարանը ճոխութիւն չէ, այլ կեանքի անհրաժեշտ պայմանը:

Զօուէէրը իւր «Օկսֆօրտի դպիր» վիպասանութեան մէջ դուրս է բերում մի մարդ, որ ամեն բանում իրեն զրկում է, որպէս զի միայն գիրք գնէ:

Սեպհական գիրք չունենալը աղքատութեան ամենաբարձր

աստիճանն է. բանն այդտեղ մի հասցնէք», բացականչում է Ռէսկինը: Վեթէ դուք միայն մի սենեակ ունիք, որ լուսաւորուում է բոցավառ կրակարանով, ասում է մի վանական, նման այն կրակարանին, որ Աբրահամ Լինկոլն ունէր, այնպէս վարուեցէք ինչպէս վարուում էր Աբրահամ Լինկոլն. օճախի մի անկիւնը լատկացրէք ձեր գրադարանին և դրէք այնտեղ ձեր գրքերը: Մի ուրիշ անհերքելի ճշմարտութիւն ասել է սէր Արթուր Հէլպսը. «Մարդ գրքից այնքան օգուտ չի ստանայ, որքան այն դէպքում երբ իւր սեփականութեան համար է գիրք ձեռք բերում»:

Թէ ինչ ազգեցութիւն է անում գրադարանը ընտանիքի վրայ, մանաւանդ նրա կրտսեր անդամների վրայ, կարիք էլ չկայ խօսելու: Մեծ մարդկանց կենսագրութիւնները կարգալիս մենք միշտ նկատում ենք գրքերի ազգեցութիւնը նրանց կեանքի վաղագոյն շրջանի վրայ: Ես սիրում եմ գրքեր, ասում է Հօլմսը, որովհետեւ ծնել և մեծացել եմ նրանց շրջանում: Ապա նա կատակաբանական ոճով պատմում է թէ ինչ գրքերով է դաստիարակուել. չնայելով իւր չափազանց գրասիրութեան, նա ափսոսում է, որ էլ աւելի չի կարդացել: Վերանք մեծ մասով աստուածաբանական գրքեր էին. ես պարսկալուած էի պատկանելի հատորներով, որոնց բարեպաշտ ծանրութեան տակ ճկուում էին դարակները: Ի թիւս այլոց կար Վալտօնի Աստուածաշունչը մի քանի լեզուներով: Վերին դարակում բարձրանում էր Ֆլէօրիի «Հոգևորականութեան պատմութիւնը» 25 հատորով in octavo: Հատորներից մէկում որդը ֆակել էր առաջինից մինչև վերջին երեսը, այնպէս որ կազմուել էր մի սնամէջ կլորակ ծակ, կարծես գնդակահար արած լինէին: Հայրս այս առիթով մի ոտանաւոր էր գրել, որ այսպէս էր սկսուում. «Տեսնո՞ւմ ես որդեակ թէ ինչ է անում ջանասիրութիւնը: Ծաւում եմ որ այս դասիցը չօգտուեցի ես: Ձեռք կարող ասել թէ ես մահկանացուներից ամենածոյլն էի, բայց շատ բանում պակասում էր իմ ջանասիրութիւնը: Միտքս չէ արդեօք ես իմ շարադրութեանց մէջ յիշել եմ այս թէ ոչ, բայց յամենայն դէպս որդի մասին դասը կարող է երիտասարդներին օրինակ ծառայել: Էդմօն Արուն էլ իւր ընթերցանութեան սովորութիւնը վերադրում է հօր հոգացողութեանը, որ գրադարան է ունեցել: «Ընթերցանութիւնն անտարակոյս հիանալի բան է և հայրս ինքն իրեն չէր զրկում այդ բաւականութիւնից, հէնց որ ժամանակն ու միջոցները ներում էին: Հետզհետէ նա ձեռք բերեց 5000—6000 ընտիր երկեր: Նա անգաղար վերընթեռ-

նում էր օգտակար գիտութեանց Համագիտականը: Զորս հարե-
ւանի հետ նա բաժանորդ էր գրուում Փարլիզի ազատ թերթին.
ամենից աւելի նա այն տեղեկութիւններն էր գնահատում, որ
ինքնուրոյն կերպով էր ձեռք բերում: Համընթացօրէն, սիրով
նա վարժեցնում էր ինձ սեփական աչքերով նայել, և ազա-
տօրէն մտածել, փոխանակ վզիս փաթթելու իւր գաղափարնե-
րը, որոնց իմ հնազանդ միտքը կընդունէր կոյր պատրաստա-
կանութեամբ: Վերջնականապէս համոզուած լինելու համար
հերիք է յառաջ բերել ալեղարդ լրագրողի՝ Զարլզ Կոնգոսնի
խօսքերը այն բանի մասին թէ հարկաւոր է խրախուսել երե-
խաների սէրը դէպի գրքերը և խնամով վերաբերմունքը նրանց:
«Ես խորհուրդ կտայի խրախուսել երեխաներին յարգանքով վե-
րաբերուիլ գրքերին ամենավաղ հասակից: Այդ անհրաժեշտ է
այն պատճառով, որ երեխաները դպրոցում շատ հեշտութեամբ
են սովորում անկարգ կերպով վարուիլ գրքերի հետ: Այդ բա-
նը ինձնում մի միտք է ծնում գրքերի խնամարկութեան և
պահպանութեան մասին: Ես ճանաչում էի երիտասարդ մար-
դիկ, որոնք չափազանց խնամքով էին վարւում իրենց գրքերի
հետ և տեսնում եմ որ ծնողները պէտք է խրախուսեն այդ
յատկութիւնը երեխաների մէջ: Հաճելի է ինձ տեսնել, որ մա-
նուկը ուշի ուշով է խնամում իւր գրքերը, փաթաթում է նը-
րանց և դարակի վրայ կարգով շարւում. այլպիսի էակի մէջ ես
ասպաղայ ժողովողի և մատենախօսի սաղմն եմ տեսնում: Նոյն
բանը ես հասակաւորներին կասեմ: Նոյնքան դժուար է գիրք
ձեռք բերելը, որքան հեշտ կորցնելը ուրիշներին կարդալու
տալով: Գրադարան կազմել չի կարելի առանց բաւարար աշ-
խատանքի: Բոլոր մեծ ժողովածոները քնով են սկսել: Մի հե-
տաքրքիր պատմութեամբ կայ Բերտէնի «Գրքերի սերահարներ»
շարադրութեան մէջ, թէ ինչպէս է կազմուել Ռիչարդ Հեքերի
հոյակապ գրադարանը: Նա պատահմամբ ձեռք բերեց Հենրի-
կոս Պիզամի «Բազմազանութեան հովիտներ» փոքրիկ հատորը:
Նա այդ գիրքը ցոյց տալու տարաւ Մ—ր Բինդլէին՝ յայտնի
գրասէրին ստուգելու համար թէ հետաքրքիր է արդեօք թէ ոչ:
«Ո՛չ այնքան, պատասխանեց Բինդլէյը, բայց և այնպէս բաւա-
կան հազուագիւտ գիրք է»: Այդ օրուանից Ռիչարդ Հեքերը
գրասէր դարձաւ: Նա ընդունակ էր հարիւր վերստ ճանապարհ
կտրել մի հետաքրքիր գիրք ձեռք ձգելու համար: Եթէ ջահիլ-
ները ուզում են գրադարան կազմել, խորհուրդ ենք տալիս
գիրք դուրս չտալ ուրիշին կարդալու համար: Գրքերն աւելի
հեշտ կորչում են, քան ձեռք բերուում: Ո՛չ մի բան իմ աչքումս

